

NR 3 2018

28. ÅRGANG

STAVANGEREN

MEDLEMSBLAD FOR BYHISTORISK FORENING STAVANGER

TEMANUMMER:

AVISHISTORIE I STAVANGER

INNHold

<i>Magne Olsen</i> JMJ – journalisten som var Jesusbarnets egen soldat	6
<i>Engwall Pahr-Iversen</i> «1ste Mai skulde være et arbeider-blad i ordets fulde betydning»	16
<i>Arvid Weber-Skjærpe</i> VESTKYSTEN – et kortvarig aviseventyr	38
<i>Per Asbjørn Holst</i> Sagaen om Patrioten – illegal avis i Stavanger våren 1942	46
<i>Roar Hagen</i> Avistegninger i Stavanger	68
<i>Torfinn Jåsund</i> Kuriøse bidrag til Stavangers avishistorie 1769-2018	82

BIDRAGSYTERE I STAVANGEREN NR 3–2018

ROAR HAGEN, (f. 1954), utdannet grafisk formgiver, mest kjent som avistegner i Sunnmørsposten (1975-1978), Stavanger Aftenblad (1978-1986) og VG (fra 1986). Hans tegninger er også trykket i en rekke internasjonale aviser. Utenom avis har Hagen arbeidet med bokillustrasjon, grafikk, akvarell og maleri.

PER ASBJØRN HOLST (f. 1932), siv.ing. NTH (NTNU) 1956 og post.grad. MIT 1960-61, senere bla forsker ved Chr. Michelsens Institutt og professor ved UiS 1990-2000. Har i tillegg til faglig publisering om data- og informasjonsteknologi skrevet artikler om den første utvandringen til USA 1825-65 og om okkupasjonen av Norge i årene 1940-45.

TORFINN JÅSUND (f. 1972), privat samler med særlig spesialisering på trykksaker: Tegneserier, norske førsteutgaver, merkantile registre, ukepresse, reklame og emballasje, postkort og fotografi, tobakk- og bryggerihistorie, iddisar, etc.

MAGNE OLSEN (f. 1945), journalist i Stavanger Aftenblad fra 1968, deretter Aftenposten 1973-1977, Aftenbladet igjen 1977-1981, så Dagbladet 1981-1984, endelig journalist og vaktsejef i Aftenbladet fra 1984 til pensjon i 2012.

ENGWALL PAHR-IVERSEN, (f. 1944), journalist og tidligere redaktør i bla Vestfold Arbeiderblad 1973-1978 og Rogalands avis 1978-1990. Tidligere programleder i NRK Rogaland. Har utgitt en rekke lokalhistoriske bøker og artikler.

ARVID WEBER SKJÆRPE, (f. 1947), cand. polit. i statsvitenskap, redaktør i Vestkysten 1987, kultursjef i Stavanger kommune 1985-1986, journalist NRK 1992-1994, direktør i KS -2016.

LEDERENS SPALTE

Det skulle gå 183 år fra det som anses som Europas første trykte dagsavis, Einkommende Zeitungen, kom ut i Leipzig i 1650 til Stavanger fikk sin første - Stavanger Adresseavis - i 1833. «Et Blad af blandet Indhold» som det het i avis-hodet. Men da hadde flere norske byer, både store og små, for lengst fått sine trykte aviser. Aller først ute var Norske Intelligenz-Seddler som kom ut i Oslo i 1763. Trondheim fikk sin første i 1767, Trondhjem Adresse-Contoires Efterretninger, som vi nå kjenner som Adresseavisen. Den er for øvrig en av de få avisene i verden som ble grunnlagt før den franske revolusjonen og som fortsatt kommer ut.

Stavanger Adresseavis kom ut hver fredag og var, som aviser flest på den tiden, en ganske enkel sak i lite format med to spalter pr. side. Eierne av byens første trykkeri, den 25 år gamle Lauritz Christian Kielland sto for utgivelsen. Etter noen år endret avisen navn til Stavanger Amtstidende og Adresseavis og i 1872 ble avisen både dagsavis og morgendavis. Men det varte ikke lenge før den ble ettermiddagsavis igjen. I 1906 gikk avisen over i historien.

Som oversikten over Stavanger-utgitte aviser i dette temanummeret viser, etablerte den senere så kjente P.T. Dreyer i 1847 avisen Tilskueren. Denne gikk imidlertid inn temmelig nøyaktig etter ett år. Dermed gikk det ca. 5 år før en ny aktør kom på banen med Stavangeren, som kom ut med sitt første nummer i 1852. Selv om redaktør- og journalistyrket på denne tiden begynte å etablere seg som yrkesgruppe, var det igjen en boktrykker som sto bak. Denne gangen var det Arnt Moe, som ovenikjøpet hadde vært bestyrer på Kiellands trykkeri. Grunnlaget var dermed lagt for et livslangt fiendskap. Redaksjonelt kranglet de om alt. Kommersielt gikk det også hett for seg, de konkurrerte nærmest om å gi størst rabatter både på abonnement og annonser. Det sier seg selv at denne type forretningsførsel ikke kunne føre til annet enn svært magre økonomiske resultater og Stavangeren gikk inn i 1899. I 1916 dukket navnet opp

igjen på byens høyreavis. I 1964 var det slutt for den også, økonomien satte en stopper for videre utgivelse.

Litt avhengig av hvordan man regner har det gjennom årene vært utgitt mer enn 30 nyhetsaviser med stort og smått. Nå er det bare Stavanger Aftenblad, etablert i 1893, og Rogalands Avis (1.mai) etablert i 1899, igjen. Den eneste og foreløpig siste avisetableringen i Stavanger de seneste 50 årene er også uten sammenlikning den spenstigste i vår region gjennom alle tider. For i 1987 kom Vestkysten ut. Avisen var på mange måter et friskt pust i den norske avis-verden med for eksempel utgivelse på søndager, men ikke på lørdager. Det gikk nok litt for fort i svingene. Etter bare to måneder var det slutt og kr 27 mill. var brukt opp. Og det uten at det en gang finnes en komplett samling av de utgitte numrene...

På slutten av 1880-tallet og fram til 1970-1980-årene var avisene som hovedregel talerør for et politisk parti. I Stavanger hadde alle avisene borgerlig tilknytning. Med ett unntak: 1. mai/Rogalands avis, som i en årrekke var eid av Rogaland Arbeiderparti. I begynnelsen på 1990-årene var nesten alle aviser partipolitisk uavhengige.

Det er et tankekors at i en tid der media skjelles ut for å bringe fake news og der det fremsettes alternative fakta, har avisene antakelig aldri vært mer pålitelige enn nå. De sterke båndene mellom parti og avis er brutt. Det er slutt på den tiden da avisene bare forfektet ett partis politikk og rakk ned på alle andres, der for eksempel journalistene i Aftenbladet var rådgivere for Venstre og hadde møterett i partiets innerste kretser. Og der lederen i 1. mai og andre A-presseaviser ofte ble skrevet på et partikontor i Oslo.

Avisenes rolle som nyhets-, informasjons- og annonseformidler fikk en unik posisjon i Norge, som er et av verdens mest avislesende land. Men hver gang et nytt medium har dukket opp, det være seg telegraf, radio eller fjernsyn, er det blitt avsagt dødsdom over avisene. Og hver gang har avisene beholdt sin sterke posisjon.

Men så kom internett snikende! I Aftenbladet finner vi knapt ordet internett brukt i avisen før i 1994. Da siterer journalist Leif Amund Håland et intervju i danske Politiken: «Vil det at koble sig ind på internettet ødelegge mit liv?» Svaret er: «Hvad er liv?» Etter det ble avisenes liv aldri det samme.

De første nettavisene i Norge kom i 1995, Aftenbladets i 1996. Årene fra da og fram til nå, kan betegnes som eneste stor omstillingsperiode for avisene. Nyhetene flyr fortere enn vinden. En bussulykke, liten eller stor, i Australia eller andre fjerntliggende steder er kjent i verdens ytterste avkrok i løpet av minutter. Og kanskje et døgn før rotasjonspressen er i gang. Også annonsene som var avisenes vesentligste inntektsgrunnlag, har funnet veien til nettet. Når Byhistorisk forening Stavanger om 50 år skal utgi et nytt temanummer om avis, og da menes papiravis, er det fare for at det er nødvendig med en introduksjon om hva det egentlig var.

Bjørnstjerne Bjørnson sa en gang at «et blad må man jo ha». Tiden vil vise om han hadde rett.

Stavanger, høsten 2018

Harald Sig. Pedersen

MAGNE OLSEN

JMJ – JOURNALISTEN SOM VAR JESUSBARNETS EGEN SOLDAT

– Skal han ikke få fred på julaften heller nå?

Spørsmålet skjærer gjennom luften i Stavanger Aftenblads kantine i 6. etasje. Journalist Johanne Margrethe Johnsen har reist seg, rasende; indignert.

– Få fred? Hvem er det som ikke skal få fred? Kollega Odd Kvaal Pedersen og selveste sjefredaktør Per Thomsen lurar på det.

– Jesus vel, svarer frøken Johnsen.

Aftenbladet planlegger et storslått julenummer; nå som før. Det er kveldsmøte i kantine, etterfulgt av høytidelig samling med god mat hjemme hos sjefredaktøren på Gausel.

Jesusbarnet, stallen og krybben er et trygt, tradisjonelt motiv på førstesiden i julenummeret til en dagsavis med stor vekt på kristne verdier, som Aftenbladet. Men sjefredaktøren ønsker nå et brudd med denne tradisjonen.

Verden rystes av hungerkatastrofer, barn dør i Afrika, han vil ha dette på førstesiden av julenummeret.

Neppe noen andre i redaksjonen ville ha våget å angripe dette utspillet så tøft, kontant, som frøken Johnsen. Aftenbladet er i endring ved inngangen til 1970-årene. Et generasjonsskifte er på gang. Veteraner ansatt i 1930-årene takker for seg, krigshelter går. Nye, toneangivende medarbeidere har tatt plass i redaksjonen. Noen av dem er rene og skjære hedninger, i følge frøken Johnsen

Forsøk på kompromiss

Frøken Johnsen var født i 1908, har passert de 60. Hun nøler ikke ett sekund når sjefredaktøren vil kaste Jesusbarnet, krybben, stallen, Josef og Maria ut fra julenummerets forside.

Redaktør Jon Arnøy er sentral Venstre-politiker. Og det

er faktisk en håndfull Venstre-politikere i redaksjonen i Aftenbladet, fortsatt Venstre-avis. Jon Arnøy er en kompromissets ringrev. Han foreslår at julenummerets forside kan markere begge deler, både Jesusbarnet og den tredje verden.

Men Per Thomsen skifter mening. – Sjefredaktøren gir seg, sier han, resignert. Det blir Jesusbarnet. Men medarbeiderne merker seg at han fra nå av er dis med frøken Johnsen. – Jeg må si De til Dem, frøken Johnsen, av hensyn til min kone, sier han.

Ingen tør å spørre Thomsen om meningen med dette. Men folk tenker sitt. Per Thomsen er svoger av legendariske sjefredaktør Christian S. Oftedal, og gift med Ruth Thomsen, en av de mest framtrедende kvinnelige journalistene i etterkrigs-Norge.

To kvinner – to verdener

Her ser vi spennvidden i redaksjonen i etterkrigstidens Aftenblad: Ruth Thomsen, med sin banebrytende, frisinende og liberale kvinnejournalistikk – og frøken Johnsen, med sitt kolossale engasjement på kristent grunnlag. Hun er rett og slett fryktet, ikke minst blant byråkrater og politikere. Hun er ikke spesielt engasjert i kvinnesak, men for kvinnelige prester. Og overraskende nok: Hun er tilhenger av å sende preventiver til soldatene i den norske Tysklandsbrigaden etter krigen.

Johanne Margrethe Johnsen hadde også nære bånd til Christian S. Oftedal. Hun ble ansatt i Aftenbladet som stenograf i 1934 og ble etter hvert Oftedals personlige sekretær. I 1945 ble hun fast ansatt som journalist, levende engasjert i misjon og kristenliv. Allerede i 1952 drar hun på reportasjetur til Afrika og her gjør hun en pioner-innsats.

En fritenker – en troende redaktør

Janus-ansikt, var etterkrigstidens anklage mot Dagbladet. Avisen ble beskyldt for spekulativ dobbeltmoral; med glimrende, eksklusivt stoff om kultur og politikk på den ene siden, solgt via billig sex and crime, skandaler og sensasjoner. Dagbladet regnes også som Venstre-avis, men det er et kjølig forhold mellom Dagbladet og Stavanger Aftenblad. Forholdet mellom Oslo-Venstre og Vestlands-Venstre er heller ikke på topp, med høvdingen Bent Røiseland og Gunnar

Garbo på hver sin fløy. Også Aftenbladet bærer med seg en dobbelthet: en ikke-troende sjefredaktør og en troende redaktør i årene etter at Christian S. Oftedal dør i 1955.

Den kristne linjen veier tyngst, men Aftenbladet har uansett en enestående framgang og suksess, redaksjonelt, opplagsmessig, økonomisk i ti-år etter ti-år.

Flere Aftenblad-kolleger gikk stilltiende ut ifra at Christian S. Oftedal plasserte viljesterke, mektige og troende Jon Arnøy på redaktørplassen for å sikre den kristne grunnholdningen i Aftenbladet. Kolleger er heller ikke i tvil om at frøken Johnsen på eget initiativ også påtok seg oppgaven med å sikre den kristne tonen, troen, i Aftenbladet. Hun så dette som et kall og hun nølte ikke med å gå løs på «hedningene» i redaksjonen, som hun høyt og tydelig kalte enkelte kolleger.

Forlovet – og sviktet?

Johanne Margrethe Johnsen var ugift, men fortalte at hun hadde vært forlovet. Var hun blitt sviktet? Nære kolleger mente det. Kanskje et svik tidlig i livet styrket et brennende engasjement. Du skal uansett lete lenge i Aftenbladets 125-årige historie for å finne en like brennende medarbeider som frøken Johnsen.

Hun var fra Byhaugen og bodde på Byhaugen, sammen med moren. Hun gikk til jobben hver dag, ned til havnen og langs kaiene. Ikke sjelden så eller hørte hun ting som ble tatt opp på morgenmøtet i redaksjonen.

En uværs-morgen var havnen fylt av store fiskefartøyer.

– Svære trålere, sa frøken Johnsen.

– Det er snurpere, opplyste fiskerimedarbeider Jan Hagland.

– Nei, det er trålere, sa frøken Johnsen og tok en ny kaitur. – Jeg har spurt fiskerne, det er trålere, sa hun.

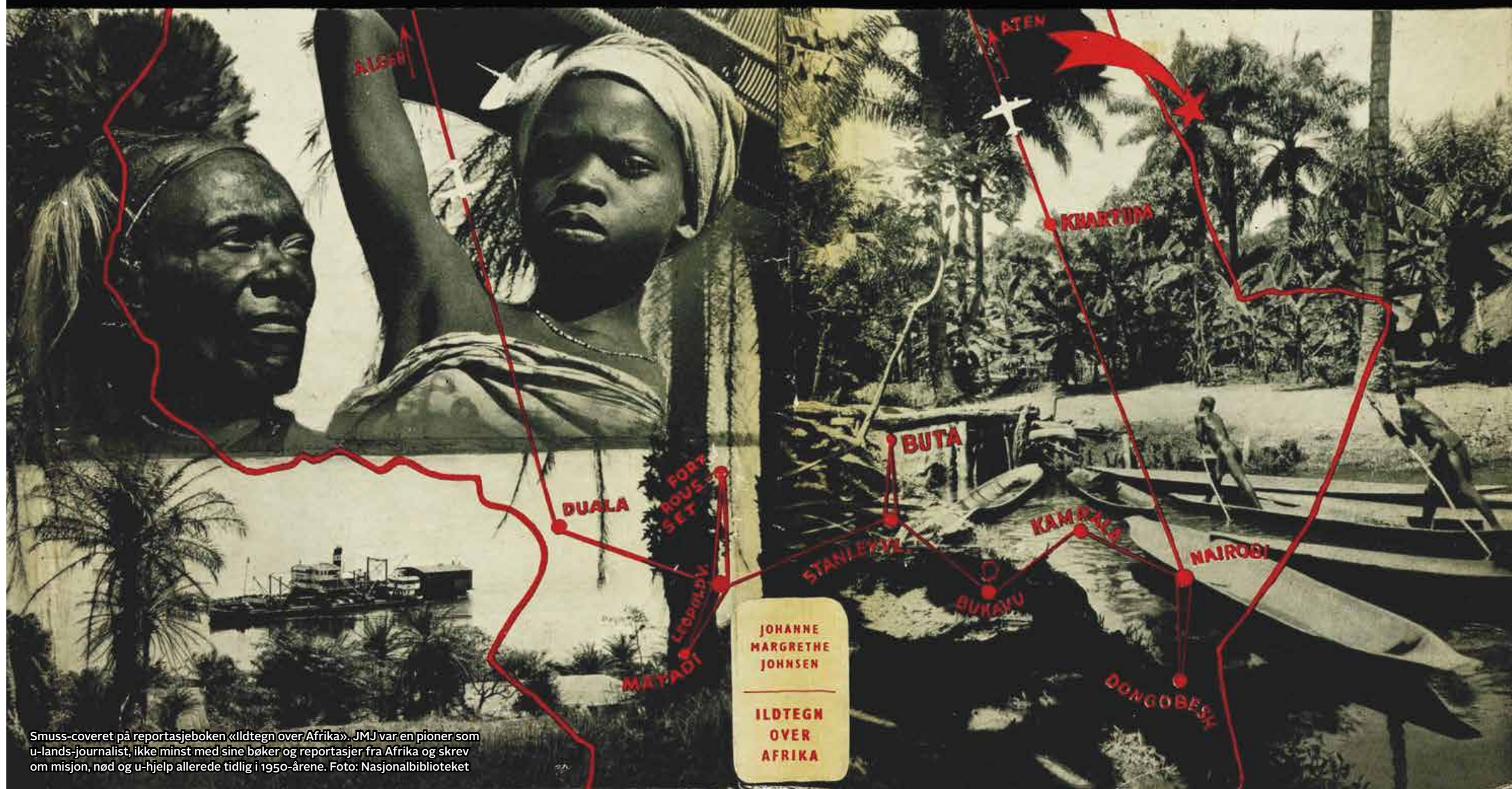
– De turde vel ikke si noe annet, sa Hagland til kollegene sin.

Også frøken Johnsen kunne sikte feil. Hun var en journalistisk terrier, med full tenning særlig i kampen for små og svake, mot de store, sterke, mektige autoritetene; myndighetene. Ikke minst bygningsmyndighetene, reguleringsmyndighetene, kirkevergen.

Lærdal-konsernet var i vekst og ville ekspandere på Kampen. Ikke alle naboer var like begeistret for det, og saken

ÅRETS REISEBOK

JOHANNE MARGRETHE JOHNSEN ILDTEGN OVER AFRIKA

Smuss-coveret på reportasjeboken «Ildtegn over Afrika». JMJ var en pioner som u-lands-journalist, ikke minst med sine bøker og reportasjer fra Afrika og skrev om misjon, nød og u-hjelp allerede tidlig i 1950-årene. Foto: Nasjonalbiblioteket

fikk iallfall ikke dø i stillhet da bulldozeren fra Byhaugen gikk til krig mot Lærdal i Aftenbladets spalter.

Fiskehandlerne på Torget lagret fisk i garnposer i sjøkanten. Fisk i forurenset sjø? Dette ble det balluba av, ikke bare ved hjelp av frøken Johnsen. Stadsfysikus Eyvind Dahl hadde også tatt opp dette. Her var frøken Johnsen i allianse med en ateist, en ekte hedning og kommunist. Det ble uansett slutt med å lagre fisk ved kaikanten. Fiskehandlerne var på vakt når frøken nærmet seg, på vei til jobb.

Statråd Ruth Ryste velsignet et forslag til ny navnelov med forbud mot navnet Jone og total endring for navnet Marthon, fra guttenavn til pikenavn. De gråt på Hjelmeland.

Frøken Johnsen ga seg ikke før hun satt ringside i Stortinget, hilste på en bare passelig begeistret Ruth Ryste, og konstaterte at Jone-guttene i Ryfylke kunne slappe av med navnene sine, mens små, søte jenter slapp å hete Marthon.

Til angrep på hedningene

Det er mange, mange liknende saker. Og det er et utall flere historier fra Aftenbladets indre liv, om sammenstøt, spektakel og sjau mellom frøken Johnsen og kolleger, særlig en håndfull av de toneangivende hedningene.

Sverre Tinnå ledet den første store TV-innsamlingen i NRK, til inntekt for misjonen. Responsen var enorm. Mot sendeslutt ba Tinnå givere med småbeløp om heller å komme tilbake neste dag. Telefonlinjene var sprengt. Skipsrederne på Sørlandet satt klar med milliongaver, men kom ikke fram til NRK, sa Tinnå.

Journalistene Arne H. Halvorsen og Fredrik Koch tok opp dette på redaksjonsmøtet neste morgen. De minnet om enkens skjerv; bibelhistorien viste at det var feil å sette til side små givere, i forhold til de store, mektige. Skuffelsen var stor blant barn som ikke fikk gi sitt lille bidrag til den store saken.

Frøken Johnsen spratt opp, tok tak i det tunge møtebordet. – Hedninger! Ropte hun. – Dette skal vi høre fra hedningene i redaksjonen!

Det var en kjent sak at hverken Halvorsen eller Koch var troende. Men redaktør Jon Arnøy var nådeløs, frøken Johnsen måtte be om unnskyldning. Oljemedarbeider Arne H. Halvorsen nektet å motta noen unnskyldning. De to ble aldri forlikt.

Juletre på juleskip

Juleskipet kommer til Stavanger i dag, atskillig forsinket etter seilingsplanen. Ombord har det vært fest og julestemning tross ruskeværret i Atlanteren, og når skipet går inn til kai skal det være mange forventningsfulle ensketter å se både på kai og ved rekke.

„Stavangerfjord“ uten styring i fire timer med maskinskade

Sjøsyekeblettene viktigste julekost Mange har hatt det vondt under uværet

„Stavangerfjord“ kom til Bergen klokka 8.30 i dag morges og melder ankomst til Stavanger klokka 21 i kveld. Skipet legger til ved Stranda kaien og blir liggende her til klokka 24.

De av besetningen som har vært ombord på „Stavangerfjord“ siden den kom i rute igjen etter krigen, kan ikke huske at de har hatt en tur med så meget sammenhengende ruskevær.

— Vi gleder oss bare til å komme til lands, svarte Paul Ingbrechtsen, da vi i går kveld fikk ham i radio-telefonen nettopp som skipet hadde passert Sletland. Uværet hadde da løyet så pass at en beregnet ankomsten til Bergen til klokka 8.30 i dag morges.

Etter den første meldingen som kom tirsdag, skulle båten ha vært i Bergen torsdag ettermiddag. Ankomsttiden som i mellomtiden ble fastsatt, har stormen skjovet stadig lenger framover. Hele tiden har skipet vært ute i motvind.

Julenissen først i land

„Stavangerfjord“ brukte ni døgn og 10 timer over havet

Fra Aftenbladets utsendte medarbeider Johanne Margrethe Johnsen

Bergen, i dag

Julenissen var første mann på landgangen da julebåten la til i Bergen klokka 8.30 i morges. Han ringte med klokke og hadde sekken full av julegutter til begeistrade, men blåfrosne barn på kaien. Passasjerene langs rekken var også godt innpakket i BRETT over til siste side *6

I orkan med styringsstart

„Stavangerfjord“ seilte fra New York bare noen timer forsinket. De første dagene var værret bra, og farten den vanlige, 380 nautiske mil i døgnet. Ved New Foundland-bankene begynte det å bli grugget, så gikk det på slag i slag, slik at vi fra avgangen har passert alle vindstyrker, fra 1 som er begynnelsen til 12 som er toppen og orkan, forteller Ingbrechtsen. Farten måtte settes ned, og enkelte perioder måtte en ri på værret, bare holde styringsfart på 4–5 knop.

Maskinskade

Så fikk skipet maskinskade og var uten styring i fire timer. Men det var heldigvis ikke i det hardeste værret. Det siste døgn i sterk motvind hadde skipet gjort 150 nautiske mil — under halvparten av det normale.

«Glemte» bordverset

På årsmøtet i Aftenbladets kunstforening på Solborg ble det servert lekre smørbrød. Men alltid etter bordverset. Ett år blir det plutselig ikke noe bordvers. Folk begynner bare å spise. Stor ståhei i Aftenbladets redaksjon. En kollega tipser frøken Johnsen om at det sikkert er hedningen Halvorsen som står bak. Hun går løs på ham mandag morgen: Det var sårt dette med bordverset, Halvorsen!

– Nå må du hær’n fløtte meg gi deg. Nå må det være slutt på dette tullet, roper Halvorsen. opprinnelig fra Porsgrunn.

Frøken Johnsen var på sporet, men hun tok feil mann. Mange år senere bekrefter redaksjonsklubbens leder, Fredrik Koch, at det var han om sørget for at det ikke ble bordvers på Solborg.

Som en tidligere kollega sier: Det var ingen spøk å få frøken Johnsen etter seg. Hun gikk på i smått og stort. Hun hisset seg over joggere med altfor tynne, utfordrende klær.

Førjulsreportasje i Stavanger Aftenblad 17. desember 1955. JMJ forteller om blåfrosne barn som ventet på at julenissen skulle dele ut appelsiner i det Amerikabåten la til kai i Bergen.

I en reguleringsstrid på Byhaugen slo hun opp i Bibelen og kom direkte til et veivalg på Oljeberget. Saken var klar, sa hun på morgenmøtet neste dag, dette var et tegn fra Gud.

Det så ut til at Arbeiderpartiets Trygve Bratteli skulle bli ny statsminister da Norge gikk til sengs etter stortingvalget i 1969. Men landet våknet med statsminister Per Borten, og frøken Johnsen fortalte at hun hadde bedt til Gud for Borten i aftenbønnen kvelden før. Og Gud ordnet opp.

– Dette er vel nesten valgfusk, sa utenriksredaktør Sverre Maaland spøkefullt.

Men for frøken Johnsen var det ingen spøk.

Meteorologene melder om en orkan som er på vei mot Vestlandet i løpet av natten. Frøken Johnsen ber så indeilig til Gud om å spare landsdelen for det fryktelige uværet. Orkanen snur og treffer Danmark i stedet. En stolt frøken Johnsen beretter neste morgen om bønnens makt. Kollegene kunne ha lyst til å spørre om hun ikke synes synd på de stakars danskene; men lar det være.

Irriterende

Sjefredaktør Per Thomsen har mottatt en klage fra en leser: Aftenbladet er en irriterende avis. Det viser seg at leseren ikke finner noe å irritere seg over i avisen, og det gjør ham veldig irritert.

Denne leseren har iallfall ikke vært i klammeri med frøken Johnsen. Mange var irritert på henne, ikke minst menn med makt. Ta nå brannsjefen: Brannbåten «Nøkk» rykker ut, men mister noen brannslanger på sjøen underveis; flaut for en brannbåt. Frøken Johnsen tar saken, men «Nøkk»-skipperen avviser historien og får følge av en irritert brannsjef. Etter en drepande reportasje ender det med at brannsjefen ad politisk vei får et hint om å spandere bløtkake på frøken Johnsen på Bolla konditori.

Brannsjefen var ikke alene om å undervurdere frøken Johnsen og han var ikke den eneste som brant fingrene i nærkontakt med henne.

Selv redaktør Jon Arnøy sliter med å styre en tidvis uforutsigbar frøken Johnsen. Han ber henne dekke et valgmøte med Venstre i 1969; en katastrofal valgkamp for partiet. Frøken Johnsen gjør det ikke lettere. Hun er uenig i Venstres abortsyn. Plutselig spretter Aftenblad-journalisten

opp, holder et flammende innlegg og ber de frammøtte på Venstre-møtet heller stemme Kristelig Folkeparti, et uhørt brudd med god presseskikk. Jon Arnøy kjefter, irritert. Men frøken Johnsen er kompromissløs i kristentroen.

En pioner i Afrika

Gode historier fra Aftenbladets indre liv er det mange av. Men det blir urettferdig å se frøken Johnsen bare i lys av dette. Hun var lærerinne i Søndagsskolen i 40-år, levende engasjert i menigheten. Da Frøkenstiftelsen var truet, kom frøken Johnsen på banen. Hun mente at Gud var med henne i smått og stort, også i avisarbeidet. Hun skrev ikke bare om misjon her hjemme, hun gjorde en pioner-innsats med reportasjer ikke minst fra Afrika og skrev om misjon, nød og u-hjelp allerede tidlig i 1950-årene. I 1975 ble hun hedret med Hirschfeldt-prisen av Norsk Presseforbund.

Vår Herre lager til mest alt jeg gjør, sa frøken Johnsen i et interju med den kjente Aftenposten-journalisten Reidun Kvaale. Frøken Johnsen får bred plass i Kvaales bok «Kvinner i norsk presse i 150 år» (1985).

Frøken Johnsen forteller i intervjuet med Reidun Kvaale at hun som personlig kristen var sikker på at det var Gud som hadde sendt henne til hedningene i Afrika. Da var hun trygg.

Hun dro til Afrika i 1952. Hva visste Norge om Afrika i 1952? spør Kvaale. – Svært lite. Frøken Johnsen fortalte om denne turen i sin bok «Ildtegn over Afrika». Det var den første av mange reportasjeturer utenlands, alltid med sikte på de som hadde minst, de som led mest.

Hun tar initiativ til innsamlinger for nødstedte i u-land, med stor suksess. Det er undere som skjer, sier frøken Johnsen, – jeg vandrer i gjerninger som er lagt til rette.

Jeg ser for meg 44-årige frøken Johnsen i tøffe situasjoner i Afrika. Tøffe, truende situasjoner? Ja, men hun var ikke å spøke med, hun heller.

Johanne Margrethe Johnsen var en uredd journalist. Hun var kvinne i et typisk mannsyrke, men hun var robust nok til å klare seg. Hun kjempet og skrev om det hun trodde på. Bak signaturen JMJ var det et engasjert menneske på høygir til hun sluttet i Aftenbladet i 1978.

ENGWALL PAHR-IVERSEN

«1STE MAI SKULDE VÆRE ET ARBEIDER-BLAD I ORDETS FULDE BETYDNING»

Det finnes en del særtrekk ved historien til dagens «Rogalands Avis» og dens forgjenger «1ste Mai». Det er den første avis som opplevde at det i hvert fall fantes et avisliv etter døden. Det er også den eneste avisen hvor sjefredaktøren er båret på en slags gullstol fra Botsfengslet til sitt nye sete i Stortingssalen. Det er dessuten avisen hvor sjefredaktøren blåste en nasjonal fanfare i september 1940 med et klart budskap: «Ingen nordmann til salgs». Det er dessuten den første avisen som ristet av seg et partipolitisk stempel mot slutten av 1960-årene da den daværende sjefredaktøren Einar Olsen fjernet det årelange merket: «Organ for Det Norske Arbeiderparti». «Rogalands Avis» vant også 80-tallets lokale aviskrig, men den seieren hadde sin absolutte og kostbare pris for avisen.

Det ble verken blåst i trompeter eller slått på trommer da en ganske så underlig avis så dagens lys i løpet av natten til lørdag den 2. mars i 1895. Den 29 år gamle redaktøren Johan Gjøstein – med en ytterst kort redaktørperiode i en Chicago-avis bak seg – så imidlertid med atskillig tilfredshet på de sidene som hans kone Anna og hans nære venn, baker Rasmus Gabrielsen, hadde håndskrevet med svært så lesbare bokstaver.

Johan Gjøstein kunne ikke avgjøre hvem som hadde skrevet av hvilken artikkel – håndskriften til de to avskriverne var så godt som helt lik – men som lærer visste han hvem som hadde formulert de fleste av artiklene i organet. Det hadde han selv gjort.

Klokken nærmet seg ett på natten da Johan Gjøstein selv satte i gang med å mangfoldiggjøre de pent skrevne sidene på den nyinnkjøpte Edisons mimeograf. Maskinen var blitt betalt med 85 kroner hos stenograf E. Haakestad i Oslo av

Detalj i avishodet til den gjenopp-
ståtte 1ste Mai i 1899. I motsetning
til den håndskrevne første versjonen
fra 1895, var 1899-versjonen tryk-
ket. Foto: Stavanger byarkiv.

Hele avishodet til 1st Mai i 1899.
Foto: Stavanger byarkiv.

den sosialdemokratiske foreningen i Stavanger. Det hadde imidlertid ikke vært lett for foreningen å få finansiert apparatet. Det var først da bakermester Rasmus Gabrielsen også signerte som garantist på vekselen, at banken lånte ut 100 kroner til innkjøp og nødvendig bruksutstyr.

Selv om avisen var beskjedne i form, hadde redaktøren og hans tre medarbeidere, kontorist A. Nøsen, baker R. Gabrielsen og maler C. Strøm, en ganske så klar visjon for hva den skulle bli. Den skulle tjene som et talerør «for og av arbeiderne». Avisen skulle «være et arbeiderblad i ordets fulde betydning; eies, ledes og styres av arbeidere». Bladet skulle også «etter evne og fattig leilighet forsøge at hevde arbeidernes rettmæssige krav».

Redaktør Johan Gjøstein visste åpenbart hva slags ter-
reng han bega seg ut i med avisen. Det het eksempelvis i
bladets presentasjons- og lederartikkel: «Vi vet meget godt,
når vi gaar i gang med dette foretagende, at det vil bli for-
hadt og foragtet – ikke bare af overklassen – men ogsaa av
mange vaare egne – arbeiderklassen. Naar vi ligevel optager
arbeidet, da er det fordi vi er overbevist om at vaar sags
sandhed og retfærdighed – sikre paa, at vi vil bli forstaaet
lidt efterhvert. Og at vort arbeid vil lykkeligjøre vort land
og vort folk».

Gjøstein var heller ikke i tvil om at avisen skulle hete «1.
ste Mai». Den skulle oppkalles etter «arbeidernes interna-
sjonale festdag. Det er paa denne dag, at trællende mænd
og kvinder af alle folkeslag rekke hinanden hænderne som
pant paa, at de ikke vil standse før seieren er vunden...».

Seierens faner fulgte imidlertid ikke den håndskrevne
«1. ste Mai». Etter 18 utgaver ble det blåst en traurig tappen-
strek for den avisen som hadde hatt sine lokaler i Hetlands-
gaten 4. Den håndskrevne «1. ste Mai» kom ut hver lørdag
og kostet 30 øre i kvartalet. Bladet skulle imidlertid bli et
eksempel på at det i hvert fall på jorden kan finnes et avisliv
etter døden.

Gjenoppsto i 1899

30. september i 1899 skjedde gjenfødselen av «1. ste Mai»
med redaktør Johan Gjøstein på ny i rollen som avisens ube-
stridte jordfar. Denne gangen var avisens hans ikke hånd-
skrevet, men trykket som byens øvrige fem aviser. Det var
«Stavanger Amtstidende og Adresseavis» fra 1841, «Stavan-

Avishode september 1899.
Foto: Stavanger byarkiv.

Avishode 1917.
Foto: Stavanger byarkiv.

Johan Gjøstein 1912. Foto: Stavanger byarkiv.

Anna og Johan Gjøstein.
Kilde: Kari Natvig Helliesens «Anna Gjøstein – Kvinnesaks- og arbeiderkvinnepionær. arbeiderhistorie.net

geren» fra 1852, «Vestlands-Posten» fra 1872, «Stavanger Avis» fra 1889 og den seks år gamle «Stavanger Aftenblad». Alle disse avisene kom ut hver dag, mens den «nye 1. ste Mai» måtte som sin håndskrevne forgjenger, nøye seg med en utgivelse i uken.

Også denne gang hadde Gjøstein store vyer for sin avis og sin redaktørgjerning. Hans nye arbeiderblad skulle nemlig «mane det arbeidende folk til at give agt paa sin uheldige stilling i samfundet, vække dens interesse for arbeidernes frigjørelse og ved at paavise og forklare for det nytten og nødvendigheden af arbeidernes sammenslutning, bringe det til at erverve sig det magtmiddel som en tæt sammenslutning er og som er aldeles uundværligt om noget virkelig gode skal kunne gjøres for arbeiderne.

Endnu lever tusener av arbeidere i den tro at, at deres kaar ikke kan bedres, og langt færre tror, at nogen forbedring kun er at vente fra dem som er store og mæktige i samfundet. Dette er skjæbnessvangre vildfarelser som det er nødvendigt hurtigst mulig at komme bort fra...»

Det var en politisk opptakt som minnet om tonen i og talen fra den «håndskrevne». Det fantes imidlertid ingen referanser til den avisen i det gjenfødte. I etterhånd kan man kanskje undres om Gjøstein og hans stab skjemtes en smule over den håndskrevne avisen.

Til gjengjeld finnes det kilder som forteller at det var en stolt og lykkelig mann som forlot trykkeriet med den nye avisen i lommen. 500 eksemplarer ble levert fra boktrykker Edv. Johanssons trykkeri i Hetlandsgaten 45. Selv om boktrykkeren i sin tid hadde tatt initiativet til å danne byens første fagforening – den typografiske – drev han altså sitt eget trykkeri. Det gjorde han etter at han sluttet som faktor i «Vestlands-Posten» i 1882, samtidig som fagforeningen så dagens lys.

I de første utgavene finnes det ingen redaktør som er nevnt. Det står bare at avisen er «utgivet av et interessentselskab under ledelse av et bladstyre». Til gjengjeld forekommer signaturen «Ajaks» til stadighet. Bak den skjuler maler C. Strøm seg. Hans skrivelier spenner over et vidt felt, og han unnlater heller ikke å gjøre oppmerksom på at «1. ste Mai» «stadig faar nye læsere og abonnenter, men besynderlig nok kun 2 murere og 3 skomagere».

At avisen er opptatt av sin rolle på de politiske slagmar-

Den faste spalten Dagens nyt – her 11. januar 1917. Foto: Stavanger byarkiv

ker – både lokale og nasjonale – fremgår også av valget av vigneter. Når litograf E. Sandsberg Eriksen velger seg løvetannen som et tittelsymbol for bladet, skyldes det at «den ikke lot seg tyne, hvor meget det enn ble traakket pa den...»

Avisutviklingen går sin temmelig ujevne gang, og Johan Gjøstein blir stadig mer i tvil om hva han skal gjøre med resten av sitt liv. Skal han velge journalistikken eller skal han beholde sin plass bak kateteret. Jobben i avisen er nemlig ubetalt, og den går etter hvert på bekostning av lærerjobben. Gjøstein velger etter mange om og enda flere men, skolestua. Han forlot avisen, og endte senere som skole-direktør i gamle Agder bispedømme (fra 1925 Stavanger bispedømme).

«Radikaler fra Ålesund» blir redaktør

I 1906 får «1. ste Mai» sin første navngitte redaktør, typograf P. Moe Johansen. Han er 24 år gammel og med en voldsom arbeidskapasitet. I tillegg er han det som byens befolkning bare omtaler som «en radikaler fra Ålesund». Etter datidens sigende «kjente han ikke byens tone», og både hans avisledelse og hans artikler ble etter hvert en gjenganger i bladstyret. Moe Johansens radikalisme blir altfor sterk for flere av bladstyremedlemmene.

Den stadige og utmattende bladstyre-striden utløste i 1908 et forslag i avisens representantskap som kort og vondt sa at «redaktøren ikke skulle skrive noe om institusjoner, personer og forhold uten å ha bladstyrets godkjennelse». Forslaget som egentlig både vingeklippet og umyndiggjorde redaktøren, ble imidlertid vedtatt.

Konsekvensene av vedtaket skulle bli merkbare for flere enn avisens medarbeidere og lesere. A. Nøsen som stemte mot forslaget, samlet straks atskillige medlemmer hjemme hos seg hvor de alle meldte seg ut av den sosialdemokratiske foreningen, og etablerte sin egen som de kalte «Karl Marx». A. Nøsen ble foreningens første formann med Tanke Sviland som varaformann.

Ikke lenge etter dette stiftelsesmøtet, forsvant P. Moe Johansen fra avisens redaktørkontor og gjenopptok sitt gamle yrke som typograf. Blant søkerne til den ledige redaktørjobben var for øvrig også forfatteren Johan Falkberget som hadde vært redaktør i Ålesund, men han nådde ikke opp.

Det gjorde i stedet juristen Cornelius Holmboe fra Tromsø som senere skulle sette større spor etter seg i regjeringskvartalet enn han gjorde i avisen. Han endte som justisminister i Christopher Hornsruds 18 dager lange regjering i 1928, den første A-regjeringen i landet.

Samtidig som den nye kosten tok plass som avisens redaktør, ble også Stavanger Arbeiderparti stiftet med Johan Gjøstein som formann. Partiet vedtok straks å skrive ut en ekstrakontingent for medlemmene på fem øre kvartalet som skulle i sin helhet gå til «1. ste Mai». Trykkingen av avisen ble også samtidig flyttet til Samvirkende fagforeningers nye trykkeri i Verksgaten 11. På denne adressen skulle avisen holde hus i de kommende femti år.

1ste Mai sine lokaler i Verksgaten 11, 1939. Foto: Gard Paulsen /Stavanger byarkiv.

Ap sentralt måtte rydde opp

Sånn sett så starten av 1908 lys ut for avisen. Det skulle midlertid snart seile inn mørke skyer over avisen. Foreningen «Karl Marx» startet nemlig sin egen avis – «Vestlandske Socialdemokrat» – og rettet straks skytset mot «1. ste Mai» og dets redaktør. Han skulle nemlig ha sagt i en tale at «selv om jeg bærer blått blod i mine årer, ber jeg arbeiderne om troskap og tillit». Utsagnet virket som en rød klut på «Karl Marx» og medlemmene tordnet løs på «1. ste Mai».

Så hard og uforsonlig var denne lokale aviskampen at Arbeiderpartiet sentralt sendte partiets daværende sjefsideolog og sterke mann, C. Holtermann Knudsen, til Stavanger. Han skulle ikke bare «forlige skabhsene», mens også sørge for at «Vestlandske Socialdemokrat» gikk ut av avishistorien uten at det skulle bli fremført noen takksigelser ved gravferden.

Holtermann Knudsen tilbrakte hele pinsehelgen i 1909 i møter med de ulike fraksjonene. Hans møysommelige arbeid bar frukter. Om ettermiddagen på den 2. pinsedag, ble det avholdt forsoningsmøte i Folkets Hus hvor stridsøksen ble begravd, «Karl Marx» ble oppløst, og «Vestlandske Socialdemokrat» besluttet nedlagt. Da vedtakene var gjort, ble det høylydt ropt 3 x 3 hurra for sosialismen som et tegn på at freden og fordrageligheten var oppnådd blant «skabhsene».

Redaktøren på gullstol fra botsen

Høyt hurra ble det også ropt for en redaktør i «1. ste Mai» atskillige år senere. Sven Egil Omdal har gitt følgende skildring av et ganske så spesielt opptog: «Sterke arbeidernever ble knyttet sammen til en muskuløs bærestol da redaktøren av «1. Mai» kom gående med hodet hevet gjennom Botsens tunge port. Ikke så lite brydd, men åpenbart også glad, satte han seg til rette og ble løftet til værs mens «Internasjonalen» runget utover Grønlandsleiret.

I Stortingssalen var det murring og uro denne kalde januardagen i 1925. Alt var klart til Stortingets høytidelige åpning. Kongen var ventet. Men i salen sto to plasser tomme. Martin Tranmæl satt fengslet i Møllergata 19, Børge Olsen-Hagen i Botsfengselet. Begge var dømt for å ha oppfordret til militærstreik. Den aller strengeste dommen hadde den radikale redaktøren fra Stavanger fått. 6.000 mennesker hadde samlet seg på Youngstorget etter at dommen ble forkynt. Der hadde de hørt Oscar Torp fordømme klassejustisen: «–Han hadde krenket kapitalistklassens rettsoppfatning, og derfor har de straffet ham gjennom den domstol som de behersker.»

Børge Olsen-Hagen hadde vært i fengsel før, for fysisk oppvigleri. Under storstreiken i 1921 forsøkte flere tusen stavangerfolk å hindre nattruteskipet «Sandnæs» å gå fra kai. Anført av redaktøren i byens røde avis forsøkte

Børge Olsen-Hagen på Stortings-
trappen. Foto: Nasjonalbiblioteket

folkemengden å trenge seg gjennom politisperringene. Men politiet trakk køllene og slo angrepet tilbake. For dette forsøket på å forhindre streikebryteri, ble Olsen-Hagen dømt til seks måneders fengsel. Det var mer enn magesåret hans kunne tåle, så han sonet bare tre.

I meddomsretten fikk han seks måneders fengsel, lagmannsretten la på tre måneder til og tok i tillegg fra ham alle statsborgerlige rettigheter i 10 år. Denne delen av dommen ble omgjort av Høyesterett akkurat tidsnok til at Børge Olsen-Hagen kunne stille til stortingsvalget i 1924. Men da Stortinget skulle tre sammen den 11. januar, hadde Børge Olsen-Hagen i to måneder stirret inn i celleveggen på Botsfengselet. Han satt faktisk arrestert på selve valgdagen. Ingen av Arbeiderpartiets oppviglere hadde fått strengere straff enn ham. Ikke Einar Gerhardsen, ikke Martin Tranmæl. Men dommene hadde vakt så sterk avsky over hele landet at den ferske Mowinckel-regjeringen ikke sto imot presset. Tanken på å åpne en stortingssesjon med to av representantene som politiske fanger ble for sterk, fengselsdørene ble åpnet for dem begge.

Fra avistrykkeriet 1ste Mai ca. 1935-1940. Foto: Gard Paulsen /Stavanger byarkiv

Martin Tranmæl gikk selv de få skrittene fra Møllergata, bare Børge Olsen-Hagen ble båret på gullstol til Stortinget hvor han umiddelbart tok plass i Militærkomiteen!

Fra fengselscelle til redaktørkrakken

Siste nummer av «Vestlandske Socialdemokrat» kom ut den 29. mai i 1929. Da var også redaktør Holmboes tid i «1. ste Mai» til ende. Han dro tilbake til Tromsø hvor han i første omgang slo seg ned som bankkasserer med advokatpraksis ved siden av. Den nye redaktør ble Einar Lie fra Bergen.

Da han som 29 åring startet som redaktør, hadde han sonet et års fengsel for å ha nektet militærtjeneste, og var aldri i tvil om hva mente var rett og riktig. Han slo straks fast i avisen at «sosialismen er vår religion», og gjorde det dermed klart hvor han sto i lokale landskap. Da han takket

for seg i avisen unnlot han heller ikke å gjøre oppmerksom på at bladets opplag var fordoblet i hans tid, og at inntektene var tredoblet. Han forklarte også hvorfor han sluttet: «Tungt er det imidlertid å forlate et virke som jeg har gått slik opp i – jeg kan si både natt og dag – som arbeidet i «1. ste Mai»... Jeg gruet for den dag da jeg skulle merke at «tønden var tom», og tenke det var best både for bladet og meg selv at komme bort før «tappen var tørr».

Lederartikkelen som stoppe avisen

Årene fram mot krigsutbruddet i 1940 ble tunge både for avisen og byen. Det ville være temmelig upresist å karakterisere «1. Mai» som en utpreget nyhetsavis i disse årene. Den var nok aller mest et politisk kamporgan hvor redaktørene nok var mer opptatt av det politiske spillet enn det lokale nyhetstilfanget.

Torsdag 11. juli 1940 heter det i en liten notis nederst i den ytterste spalte i «Stavanger Aftenblad» på side 2: «Trond Hegna har i dag tiltrådt sin stilling som ansvarlig redaktør i «1. ste Mai». Etter den datoen finnes det ingen spor etter Hegna i Aftenbladet i løpet av krigsårene. Verken hans berømte leder den 28. september i 1940 – «Ingen nordmann til salgs» – eller det faktum at den lederartikkelen førte til avisen straks ble stoppet, ble omtalt i byens øvrige aviser. Åpenbart fungerte både selvsensuren og den tyske sensuren. Verken lederartikkelen eller avisforbudet ble det ofret trykksverte på.

Etter at fredsrusen og begeistringen for Hognas leder hadde gitt seg, gikk «1. ste Mai» inn i nok en tung periode. Da avisen skulle i gang igjen etter krigen, sto den på bar bakke. Den hadde verken utstyr eller penger, men en stor folkelig goodwill etter Hognas lederartikkel. Folk sto i kø for å få avisen. Dessverre klarte aldri bladet å tilfredsstille avismarkedets nyhets- og aktualitetskrav. Det gjorde at publikumsbegeistringen etter hvert avtok.

Etterkrigstiden var en tid hvor forretningsavdelingens folk nærmest løp om kapp med kreditorene. Økonomisk var det den tunge tids tale som lød gjennom hele 1950-tallet. På midten av 1950-tallet forsøkte man å ta på alvor det matematiske utsagnet som sier at minus ganger minus blir pluss, ved å slå sammen de to arbeideravisene i fylket: «1. ste Mai» og «Haugaland Arbeiderblad» til «Rogalands

Utsnitt av lederen «Ingen Nordmann til salgs» til sjefsredaktør Trond Hegna 28. september 1940. Foto: Stavanger byarkiv.

Avis». Det hjalp egentlig lite. Avisen slet på avismarkedet i Stavanger i konkurranse med morgenavisen «Stavangeren», og kjempet en temmelig håpløs kamp i nordfylket med de to lokale avisene i Haugesund.

En ny tid ble imidlertid innledet i «Rogaland Avis» da Einar Olsen inntok redaktørkrakken sent på høsten i 1965. Han var den første sjefredaktøren som ikke hadde en politisk bakgrunn. Med hans inntreden ble det redaksjonelle taket betydelig hevet og det ble nærmest en veritabel vårløsning i redaksjonen. Hans komme utløste rett og slett en kreativ ny kraft, også blant medarbeidere som lenge hadde slumret.

Da også valgkampen ble journalistisk dekket

Kommunevalget i 1967 skilte seg reportasjemessig markant ut fra tidligere års. Da hadde avisene helst opptrådt som heiagjenger for de politikere som soknet til avisenes politiske hjemmebaner. «Stavanger Morgenavis», som hadde oppstått i ruinene etter «Morgenavisen Stavangeren», ropte for eksempel alltid et høyt hipp-hurra for alle politikere som beveget seg til Høyre.

«Stavanger Aftenblad» – hvor opptil flere av medarbeiderne også var medlemmer av bystyret – var på sin side aldri i tvil om at Venstres synspunkter var de eneste saliggjørende, mens Arbeiderpartiets politikere i «Rogalands Avis» som en absolutt hovedregel ble referert med at de «poengterte» og «understrekte», mens meningsmotstanderne bare «hevde» og «påsto».

Ved kommunevalget i 1967 ble egentlig journalistiske kriterier for første gang lagt til grunn for valgreportasjen i avisen. Det vakte ikke jubelrop i korridorene i Folkets Hus. Det var «ikke sånn de ville ha det». Avisen skildret inngående byens problemer på boligmarkedet – boligene var for dyre og for få – og den gikk dypt inn i de sosialpolitiske problemene i byen. Avisen slo også noen durabelige slag for å bevare de kommunale tilleggsytelsene til pensjonistene – som også et flertall i Stavanger hadde gått inn for å fjerne.

Nye navn og røster fra arbeiderbevegelsen ble trukket fram. Mange av de gamle traverne som var vant til å få fast spalteplass for synspunkter som de var stolte over aldri å ha endret, men alltid stått fast på – upåvirket av utvikling og andres argumenter – ble henvist til leserbrevspaltene, hvor

Forside 9. mai 1940.
Foto: Torfinn Jåsund.

Forside 24. juni 1945.
Foto: Torfinn Jåsund.

Avisgutter i Verksgata ca. 1935-1940. Foto: Gard Paulsen/Stavanger byarkiv

Avishode 4. juli 1954. Sjefredaktør Einar Olsen fjernet det årelange merket «Organ for Det Norske Arbeiderparti» i 1960-årene. Foto: Stavanger byarkiv.

de i forkortet versjon nødtørftig fikk minne om sin eksistens.

Derfor ble det en reportasjemessig spenstig valgkamp, svært så lesbar for folk flest. Den var ikke skrevet for de «politisk frelste», og det var heller ingen tilfeldighet at den absolutte tyngden av nyhetsartiklene var skrevet av andre enn den «faglig-politiske» medarbeideren i avisen. Han fikk annet å bestille i de ukene som det ble bedrevet reportasje på valgspørsmålene. Det var et par av oss andre medarbeidere som fikk bolte oss på andre felter enn vi vanligvis beveget oss på.

Gjennom de siste tiårene er denne reportasjelinjen rendyrket. Da avisen rundet sine første 90 år i 1989, hadde jeg vært ansvarlig redaktør i avisen i 11 år. Jeg ble da spurt av Stavanger Aftenblad om det ikke var «frustrerende å måtte være ferske avisfolks springbrett til konkurrenter?» (Intervjuren var for øvrig en av de mange journalister som har vært ansatt i RA)

Mitt svar var ganske enkelt: «Nei, ikke for meg i hvert fall. Dette er i likhet med stram økonomi en av de rammebetingelser vi må arbeide under, enten vi vil eller ei. Jeg tror vi skal være glade for at Rogalands Avis både er stor og liten nok for avisfolk med ambisjoner. For svært mange har vi fungert som en journalistiskole av relativt høy standard, og det gleder meg faktisk å se at folk er dyktigere i faget når de går enn da de kom til oss. Det eneste urettferdige i denne situasjonen, er at vi gjennom årene har hatt betydelige opplæringskostnader vi aldri ser igjen...

- Hvordan burde A-pressen ideelt sett organisere avisene?

- Jeg ser ikke bort fra at det før eller siden kommer et forslag om at Arbeiderbladet i Oslo får ansvaret for redigering og utforming av internasjonalt og nasjonalt nyhetsstoff, før de ferdige sidene blir overført elektronisk til den enkelte avis, som på sin side satser egne ressurser på det lokale nyhets- og reportasjearbeidet.»

Vurdert i dag kan man mene kanskje at jeg hadde profetisk kraft. Det var det ikke snakk om. Et slikt rolle-samspill var nemlig den samme malen som jeg la opp for de tre avisene i Vestfold-samkjøringen da jeg var sjefredaktør der på 1970-tallet. Det handlet egentlig bare om å utnytte ressursene maksimalt.

Karikaturer av medarbeidere i Rogalands Avis: Oftedal, Hans Thosten- sen, Tor Egge, Peder, P. Næsheim, Sigurd Jacobsen, Torgersen (korrek- tur), Torleif Kvalvik, Borrevik. Foto: Stavanger byarkiv.

Avisen som alltid har vært tidlig ute

Rogalands Avis har alltid vært tidlig ute med nyvinninger. Enten det har dreidd seg om ny teknisk – offsettrykk, direkte innskrivning av manuskripter via optisk leser eller datamaskin - og dataombrekking av avissidene samt overgang til tabloidformat. I dag er dette opplegget daglig kost i de aller fleste aviser.

De første lokale vin- og børskommentarene kom også i «Rogalands Avis». Børskommentarene ble for øvrig i lang tid redigert og skrevet av en 14-åring – Harald Espedal. Han ble aldri avbildet sammen med sine kommentarer. Han så for ung ut – men var fullt kapabel på fagfeltet allerede den gang.

I min minnebok står Børskommentarene med litt uthevet skrift. De var nemlig en gjenganger på årsmøtene da opptil flere av representantene sukket over at avisen skrev om børskurser, men nøyde seg med å ta med bare de tre beste hestene i hvert løp på Forus travbane. Det burde ha vært flere, ble det hevdet, - etter at det også var sukket og akket over altfor få referater og omtaler av møter i de lokale fagforeningene i avisen...

Gjennom mange år var Aftenbladets spalte «Folk e løgne» en populær muntrasjon i distriktet. Også den spalten startet egentlig i RA. Den het den gang ikke «Folk e løgne», men ble redigert av Ingvar Molaug som tok med seg ideen og historiene da han ble gjeninnsatt i Aftenbladet i 1946. At Gatecupen for den oppvoksende fotballslekt ble etablert av RA med Kåre Lindboe som drivkraft, hører også med på RAs selv-skryteliste.

Kampen om avismarkedet på 80-tallet

Den opplagsmessige og økonomiske glanstiden til de norske avisene, var 1980-årene. Det var også tiåret da mange mente at den økonomiske lykken skulle være å finne i opprettelsen av private legesenter, fornøyelsesparker og aviser. I distriktet skjedde det ved at avisene «Vestkysten» og «Sandnesposten» så dagens lys etter så lange svangerskap som selv elefanter ikke har. Nå endte vel for øvrig disse fødslene helst med at det ble forløst mus som prøvde å brøle.

Et av mine bilder fra 1980-tallet er hentet fra Handelens Hus i Stavanger. Det var en av de siste debattene før det som nærmest ble presentert som Herrens komme – den nye

Redaktør Engwall Pahr-Iversen 1987.
Foto: RA/Stavanger byarkiv.

Vestkysten

NR. 31. ONSDAG 21. OKTOBER 1987. 1. ÅRGANG. LØSSALG KR. 5,-

Faglig protest

Mer bråk om barnas oppvekstvilkår i Sandnes: Fagfolk protesterer nå kraftig mot planlagte fritidsgrupper. De er ment som et tilbud til første-, andre- og tredje-klassingene før og etter skoletida. En voksen skal aktivisere 15 barn. Dette er et så elendig pedagogisk tilbud at det er verre enn ingenting. Det hevder i alle fall pedagoger i Sandnes. Valget står mellom å redusere på de pedagogiske krav eller ikke å få fritidsgrupper i det hele tatt, sier økonomisjef Kjell Arvid Berland i Sandnes kommune.

SIDE 6

Fotballinvalid i finalen

For to år siden ble Brynes Bjørn Gulden betegnet som fotballinvalid. Han har grundig tilbakevist påstanden. Søndag løper Bjørn ut til Brynes første cupfinale i historien. Selv syv operasjoner har ikke knekket Bjørns pågangsmot. Bryne ble den sportslige redningen for Gulden, som ble oppgitt av proffklubben Nürnberg.

SE SPOR TEN

KRAKKBØLGEN RAMMER LOKALE AKSJONÆRER

De seineste dagenes børskrakk har spredt seg fra New York til Stavanger. Våre seks lokale børsnoterte selskaper opplevde i går å få sine verdier redusert med tilsammen 406 millioner kroner! Og mandagens forsiktige krakktendenser utviklet seg i går til det rene mareritt for aksjesparerne. Totalt har norsk næringsliv mistet 30 milliarder. I hele verden var reduksjonen i går på ufattelige 13.000 milliarder. Vi skriver ny verdenshistorie i disse dager, sier en lokal aksjemekler

til Vestkysten. Børsen i New York som startet børskrakket fredag, hadde i går snudd. Markedet var likeve nervøst, og hele dagen svingte indeksen som en jo-jo. Amerikanske børssekperter uttalte i går kveld at krisen på langt nær er avverget, selv om indeksen peker i riktig retning. De viser blant annet til at indeksen snudde også i 1929, men at verderen gangen likevel ble kastet ut i en langvarig depresjonsperiode.

SE SIDE 4 OG 5

Vestkysten
20.000 aviser daglig!
Annonser i storbyens største morgenavis!

morgenavisen «Vestkysten» – skulle åpenbares for alt folket i nærmiljøet.

Det var den siste i en lang rekke debatter hvor sjefredaktør Thor Bjarne Bore i Stavanger Aftenblad og jeg som sjefredaktør i Rogalands Avis, pluss initiativtakerne til Vestkysten og dens prosjektleder Kjartan Rødland, skulle diskutere det som for meg minnet mest om pavens skjegg. Som kjent skal paven være både skjegg- og kjønnsløs, så derfor måtte disse debatten bli av en slags Shakespearsk karakter: «Much ado about nothing» – «Stor ståhei for ingenting», som vel teaterstykket fra 1600-tallet helst heter i norsk oversettelse.

Under debatten – som vel var en reprise, om ikke av typen ønskereprise – var det at Rødland påpekte at jeg gjennom hele denne årelange og egentlig temmelig anmassende prosessen, hadde sagt nøyaktig det samme: «Vestkysten ville ikke klare å overleve.» Han beklaget derfor at jeg ikke hadde endret mening og mente det skyldtes at jeg ikke hadde fulgt med, verken i timen eller på alt det glupe som var kastet fram fra det som jeg en gang tydeligvis skulle ha karakterisert som «heia gjengen rundt Vestkystens stallebord».

Rødlands replikk fikk Vestkystens egentlig «jordfar», det gode mennesket Trygve Thesen, til å renske sin strupe og kreve et absolutt svar fra meg på et enkelt, men svært konkret spørsmål: «Hvor lenge trodde jeg at «Vestkysten» ville bestå?»

Mitt svar var like enkelt og konkret: «Jeg tror ikke, men jeg mener at Vestkysten kan holde det gående i inntil fire måneder – hvis den ikke får tilført bølgevis med kapital og kompetanse ...»

Aldri har noen av mine replikker noensinne høstet så meget latter. Etter latteren i salen å dømme, skulle man tro at Handelens Hus hadde fått besøk av en av samtidens store humorister.

I dag vet man jo hvordan det gikk. Jeg tok feil. Vestkysten døde før tre måneder var gått.

Et års tid etter at både Vestkysten var stedd til livsvarig hvile med bare de aller nærmeste til stede, sa kommunalpolitiker Hilmar Egeli til meg at «det var en god spådom jeg hadde servert i Handelens Hus».

Jeg svarte med et sleivet smil at det slett ikke var noen spådom, men snarere en konsekvens av at i salen var jeg den eneste som hadde brukt mitt mangeårige avisliv på å

drive prærieaviser. Utsagnet var basert et par tiårs kostbar og krevende kunnskap om nr. 2-avisenes døgnlige kamp for å overleve i skyggen av en dominant og dominerende avis.

Dagens mediebilde er et ganske annet enn tidligere tiårs var. Det er nettet som etter hvert er blitt alfa og omega som distribusjonskanal for nyheter. Også derfor er de trykte avisopplagene for landets aviser i dag langt lavere enn de var for bare noen tiår siden.

Med dagens sosiale medier in mente, ville det selvsagt være ganske utenkelig at man kunne gi ut en avis som skulle «være et arbeiderblad i ordets fulde betydning; eies, ledes og styre av arbeidere» som det het i «den håndskrevnes starttid». Terrenget i dag er et helt ulikt gårsdagens, og det skifter stadig hurtigere enn før.

Derfor er da også dagens «Rogalands Avis noe helt annet enn tidligere tiders var – og det må avisen også fortsette å være. Bare på det viset kan bladet bekrefte at «det ikke lar seg tyne, hvor meget det enn ble traakket på det» - som det for øvrig har gjort i de snart 120 årene det har blitt trykket og distribuert til folk flest.

Litteratur/kilder:

Jens Amundsens jubileumsskrift

Egne arkiver og notater

Opplagstall (kilde wikipedia):

· 1936: 6 049	· 2004: 14 840
· 1946: 13 076	· 2005: 13 940
· 1947: 10 720	· 2006: 13 276
· 1952: 12 263	· 2007: 12 452
· 1960: 15 141	· 2008: 11 472
· 1966: 13 215	· 2009: 10 310
· 1972: 16 862	· 2010: 9 543
· 1978: 22 064	· 2011: 8 738
· 1984: 19 433	· 2012: 8 471
· 1990: 18 572	· 2013: 7 709
· 1995: 16 825	· 2014: 5 953
· ---	· 2015: 5 250
· 2001: 14 721	· 2016: 4 455
· 2002: 15 036	· 2017: 3 760
· 2003: 14 799	

Sjefredaktører

Bjørn G. Sæbø 2008 –

Harald Minge 2000–2008

Lars Helle 1996–2000

Norulv Øvrebotten 1990–1996

Engwall Pahr-Iversen 1978–1990

Per Brunvand 1971–1975

Einar Olsen 1965–1970

Peder Næsheim 1958–1965

Trond Hegna 1940–1958 – (fra 1945 på Stortinget – Harald

Riis fungerte)

Tjøl Oftedal 1928–1940

Rolf Gerhardsen 1940 - gjestevisitt

Børge Olsen-Hagen 1921–1934

Einar Li 1909–1916

Johan Gjøstein 1902 -

ARVID WEBER-SKJÆRPE

VESTKYSTEN – ET KORTVARIG AVISEVENTYR

22.10. 1985: En pressemelding forteller at det er nedsatt en arbeidsgruppe for å vurdere mulighetene for en ny avis på Nord-Jæren. Terje Roth, Trygve Thesen, Gunnar Hovland og Geir I. Myklebust er med. Arbeidsgruppen blir senere supplert med Lillian Michalsen og Einar Knudsen – alle representanter for næringslivet i Stavanger.

Den 14.12 leverer konsulentfirmaet Unico innstilling og forslag til videre arbeid. I august 1986 blir Kjartan Rødland, fra Bergens Tidende, hyrt inn som prosjektleder. Per Humlen ansettes som administrerende direktør.

I oktober får avisprosjektet banebrytende avtale med Stavanger Grafiske Fagforening om søndagsavis og ny teknikk, direkte innskriving. 27 oktober avholdes konstituerende generalforsamling, aksjekapitalen utvides og settes til 15 millioner kroner. Per Sjursæther overtar som styreleder etter Terje Roth.

I februar 1987 hamrer Kjartan Rødland og jeg ut profilen for Vestkysten. Vi skulle lage storbyavisen for en åpen og nysgjerrig befolkning, ikke være et organ for bestemte næringsinteresser, politisk retning eller religiøs forkynnelse.

Jeg får oppdraget med å lage en egen og omfattende «Kreativ håndbok», som blir et viktig redskap i ansettelses-samtalene med ønsket nøkkelpersonell. Som prosjektleder er Kjartan Rødland også midlertidig sjefredaktør, mens jeg er Rødlands stedfortreder og blir i media kalt Kjartans «redaktørlærling.»

Leserundersøkelser viste at den tradisjonelle sørvestlendingen ikke lenger var så dominerende. Folk mellom 15 og 40 år var friskere, mer liberale og ukonvensjonelle enn man før hadde trodd. Og i profildokumentet slo tospan-

Reklame for Vestkysten i forkant av lanseringen, våren 1987.

net Rødland og jeg fast at man skulle lage storbyavisen for «SSSR», et spøkefullt navn for Stavanger, Sandnes, Sola og Randaberg med søndagsavisen rett i postkassen.

Redaksjonsledelsen ville ta opp kampen mot «KFUM-erne» i Stavanger Aftenblad og rekruttere en fargerik journaliststab og ditto typografer. Vestkysten skulle være patriotisk, men ikke provinsiell, frilynt og la de tusen blomster blomstre, tolerant på ulikheter, «Dagens Næringsliv» for lokal økonomidekning, «sosialistisk» på folks tilgang til naturen, «kommunistisk» på helsepolitikk, fra enhver etter evne, til enhver etter behov, stakk reaksjonær på anakronismer, for røde postkasser med gule posthorn. Det var før Posten erstattet verdens eldste postmerke med «ølhorn». Vestkysten mente også at kongehuset var et bevaringsverdig, levende «folkemuseum».

I august var litt av en gjeng på plass: Svend Ildgruben, pressetalsmann i Shell og tidligere VG-mann, Eldbjørg Waage fra NRK, Margunn Ueland og Lars Mæland fra Stavanger Aftenblad, tegneren Per Dybvig, Einar Spang fra Bergens Tidende, Harald Espedal, senere administrerende direktør i Skagenfondene. I Vestkysten fikk det tekniske personalet den første grafiske redaksjonssjefen, Per Aase, Art Director fra Bates-gruppen, likestilt med de journalistiske redaksjonssjefene.

Bare en måned etter oppstarten fulldistribueres prøve-nummeret til 57.000 husstander i Stavanger, Sandnes, Sola og Randaberg. Eget trykkeri, presse, kom på plass i mai. Med en redaksjonell stab på da 24 medarbeidere ble det hver dag produsert en avis i to leg, et magasinbilag som bare løssalgssaviser ellers maktet. Og Norges første søndagsavis!

Kun en gang leste Kjartan Rødland opp «Redaktørplakaten» i styremøte. Et styremedlem ga uttrykk for bekymring for et bilde av fotograf Hans Petter Jakobsen, et helsides bilde av argentinsk tango oppfattet han som noe for dristig. Det var tango på sitt vakreste og mest sensuelle. Vestkysten skulle vise at avisen ønsket en annen profil enn Stavanger Aftenblad, som hadde nektet et forsikringselskap å rykke inn en varsom forsikringsannonse med et eldre ektepar i ektesengen.

Med 15 millioner i aksjekapital og 15 millioner i lånekapital var prosjektet budsjettert med et stort underskudd første året, og et mindre underskudd det andre. Men så

Frisk bris til høsten!

Vestkysten

SPESIALNUMMER 1987, 1. ÅRGANG. GRATISDISTRIBUERT TIL SPESIELT UTVALGTE

AVISHØST MED SMELL!

Gled deg! Det blir en spennende avishøst. Vestkysten er på gaten i september med mengder av nyheter, reportasjer og konsekvensjournalistikk. Det skjer i Rogaland – til høsten!

Arne Renedal er storfavoritt til ny fylkesordfører i Rogaland. Når han står og høyres mål, eller får han stryk av velgerne?

Vestkysten følger fylkes- og kommunestyret. Nærgående og innsikt. Vi skal både til høyre og venstre. Dummer politikerne seg ut i valgkampen, skal du få vite det. Vinner Renedal valget skal du få vite om konsekvensene for deg.

Narkotika-ondet er dessverre kommet for å bli. Flere hundre unge lever i et daglig helvete. Dødsfallene blant de narkomane i Rogaland øker. I september er Stavanger vertskap for «Nordens mot narkotika». Hele 200 eksperter på stoffproblemer er samlet for å diskutere narkotikapolitikk. Vestkysten følger konferansen og gir deg symptomene fra ekspertene.

Norwegian Contractors og Elf Aquitaine Norge AS må trolig redusere antall ansatte. Nordsjøen er proppet med olje og gass som kan bygges ut raskt. Vestkysten gir deg innblikk og konsekvenser for «oljehovedstaden» Stavanger.

Tusenvis av barn får ikke plass i barnehagene. Nettopp det er mange foreldres store skrekk. Vestkysten tar opp problemet på en ny måte. Kanskje får du en ny idé ved å lese høstens nye og friske produkt.

Clampagnen flyter i Midsøsthuset til høsten. Da flytter Statsrådsutvalget inn i den ærverdige bygningen med smell. Men pass deg, statsrådene Hans E. Næss, du skal løpe maraton i New York... For ikke å snakke om moter...

Ellers synes også du moter er dyrt? Vestkysten finner i så fall alternativer for deg – moteriktig og pent.

Dette er bare smakebiter på vår «høstmeny». Vi håper produktet faller i smak. Velkommen som abonnent og leser.

VESTKYSTEN: EN FRISK LANDSDEL FÅR EN FRISK AVIS.

Mer pålitelig avis, men også morsommere.

STAVANGER AFTENBLAD er aktuell, pålitelig og oversiktlig. Men den er ikke morsom, fargerik, moderne og underholdende. Rogalands Avis er lettlest og oversiktlig, men ikke pålitelig, fargerik og kritisk. VG er underholdende, lettlest og oversiktlig. Men den er absolutt ikke pålitelig, kritisk eller morsom. Vestkysten bør være pålitelig, aktuell, oversiktlig og lettlest. ■ Dette er oppfatningen til folk i Randaberg, Sandnes, Sola og Stavanger, slik Opinion A/S har registrert folks meninger. Og 40 prosent av befolkningen vet at personer som Arvid Weber Skjærpe og Eldbjørg Waage er blant dem som skal skape den nye avisen.

Se side 3

ARVID WEBER SKJÆRPE

Omtale av Vestkysten i Stavanger
Aftenblad 12.09.1987.

Vestkysten til frokost

Gratis prøvenummer i morgen

Av HELGE JOHANSON

Søndagene blir aldri som før i Stavanger-distriktet, skal vi tro redaksjonssjef Arvid Weber Skjærpe i Vestkysten. I morgen kommer nemlig Vestkysten som prøveavis i et opplag på 57 000 eksemplarer, og dermed serveres ferske nyheter til søndagens frokostbord til alle husstandene i Stavanger, Randaberg, Sola og Sandnes. Den første måneden kommer avisen gratis i postkassen.

– Offisiell premiere er onsdag 16. september, og deretter kommer vi ut daglig unntatt lørdag, men også søndag, sier Weber Skjærpe til Aftenbladet. Han påstår selv å ikke ha premierenerver foran debuten, men innrømmer å være spent på mottakelsen.

Selv om det kommer avis i morgen, blir mandag og tirsdag avisløs når det gjelder Vestkysten. Disse dagene skal så brukes til å teste om budapparatet virket tilfredsstillende søndag morgen. Vestkysten har allerede engasjert 400 bud, og så langt har det ikke vært vanskelig å få tak i nok gutter og jenter til å gå med avisen.

Morgendagens avis består av 48 sider, og er en reell nyhets- og featureavis, laget lørdag kveld. Rundt 40 prosent av avisen består av annonser, noe som også er målsettingen for forholdet stoff/annonser i framtiden.

– Skal avisen også selges over hele landet?

– I første omgang konsentrerer vi oss om vårt lokalmarked. Hvis det i løpet av høsten går bra, vil vi tenke annerledes, og også vurdere å selge søndagsavisen i de største byene her i landet, sier Arvid Weber Skjærpe.

Utenlandske søndagsaviser dominerer markedet i dag. Fra i morgen er også Vestkysten på markedet med sin søndagsavis.

Fra 16. september får
over 50.000 husstander ny avis!

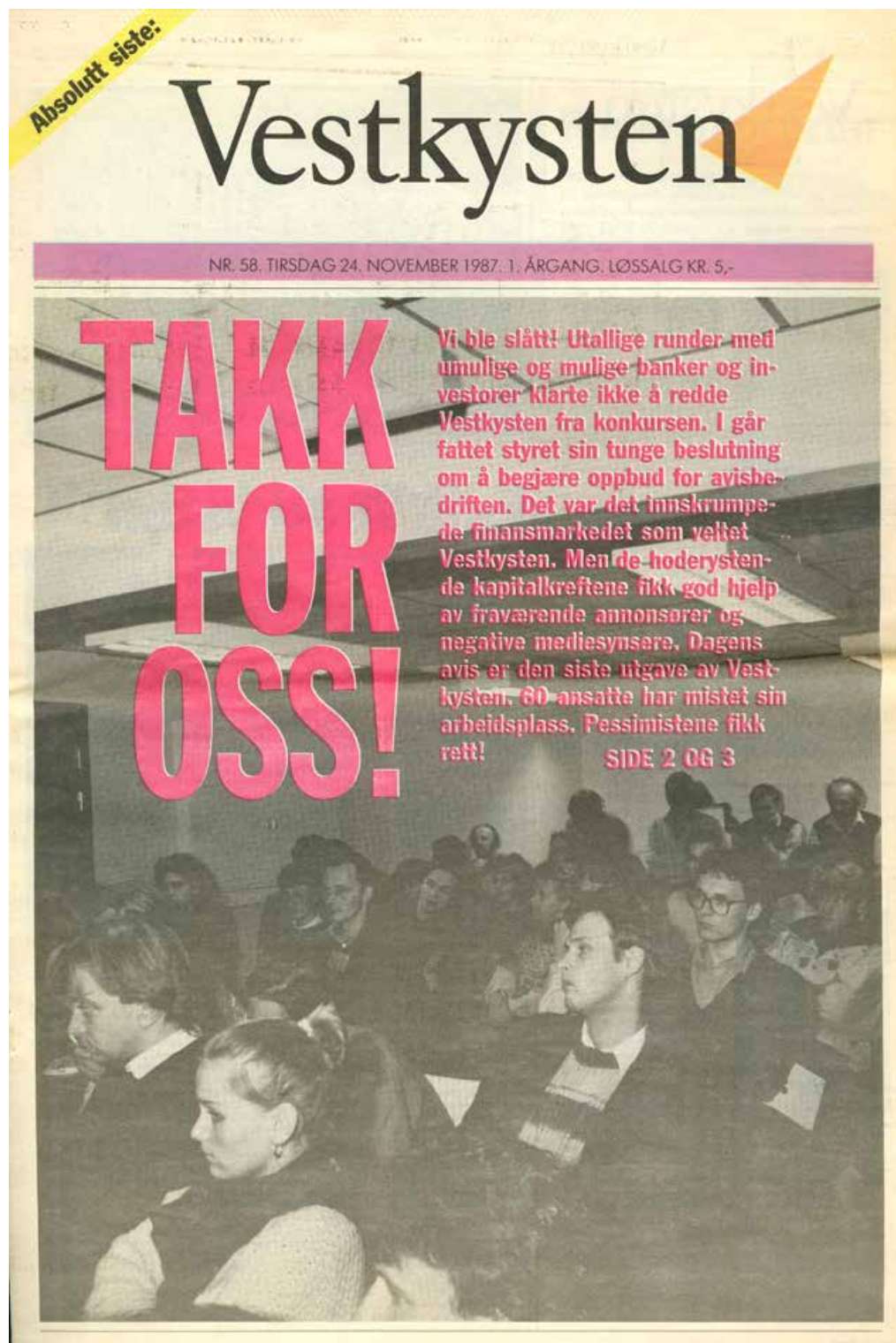
– Vi tror de færreste lar være
å lese den.

Reklame for Vestkysten i forkant
av lanseringen i 1987. Tegning: Per
Dybvig.

kom finanskrisen til Norge. Etter to måneders drift nådde dramaet Vestkysten da DnC, avisens bank, ga avisen to ukers frist til å reise 10 millioner kroner. DnC var kun villig til å finansiere halvparten. Styret ba meg om å overta som sjefredaktør for kriseavisen, mens Kjartan Rødland fortsatte som prosjektleder. Seks lokale banker sa nei til å være med på finansieringen.

Vestkysten hadde holdt seg innenfor de økonomiske utgiftsrammer, men annonseinntektene sviktet dramatisk. Årsaken var neppe opplagsutviklingen. Etter bare sju ukers drift hadde avisen allerede 6500 betalende abonnenter. 30% av avisens lesere hadde Vestkysten som sin eneste lokalavis.

Vestkysten ville ikke skrive om fjernsynsserien «Dynastiet». Man hadde jo selv både Bergesen - dynastiet, Block Watne, Øglænd og Sjur Svabo. Og hvorfor bruke store

overskrifter på politiske dynastier i Oslo, når vi hadde vår egen storby - og fylkes - Cæsar, Arne Rettedal, som hadde vært ordfører i Stavanger, samtidig som han eide et viktig entreprenørfirma, var fylkesordfører og styreleder i Rogalandsbanken.

Men da redaksjonen trodde at det var rom for Dagens Næringslivs-journalistikk i et tett lokalsamfunn, startet ferden mot avgrunnen: to sider med "Budsjettskandale for Block Watne", forside og oppslag om «Øglænds sykkelproduksjon helt på felgen, helside der Sandnes-ordfører Roald Bergsaker (H) betegner Arne Rettedals (H) angrep på Rolf Presthus' (H) skatteutspill for illojalt.

Gravejournalistikk går nok bedre i en fjern rikspresse enn i en egen lokalsamfunnsavis. Noen snakket sammen, annonsører forsvant og ved børskrakket i oktober var det ikke mer å hente hos lokal kapital eller store annonsører som følte seg sveket av den kritiske journalistikken.

En måned før julaften besluttet Vestkystens styre å slå avisen konkurs. 60 ansatte mistet sin arbeidsplass. Styreleder Per Sjursæther uttalte at lokalsamfunnet på

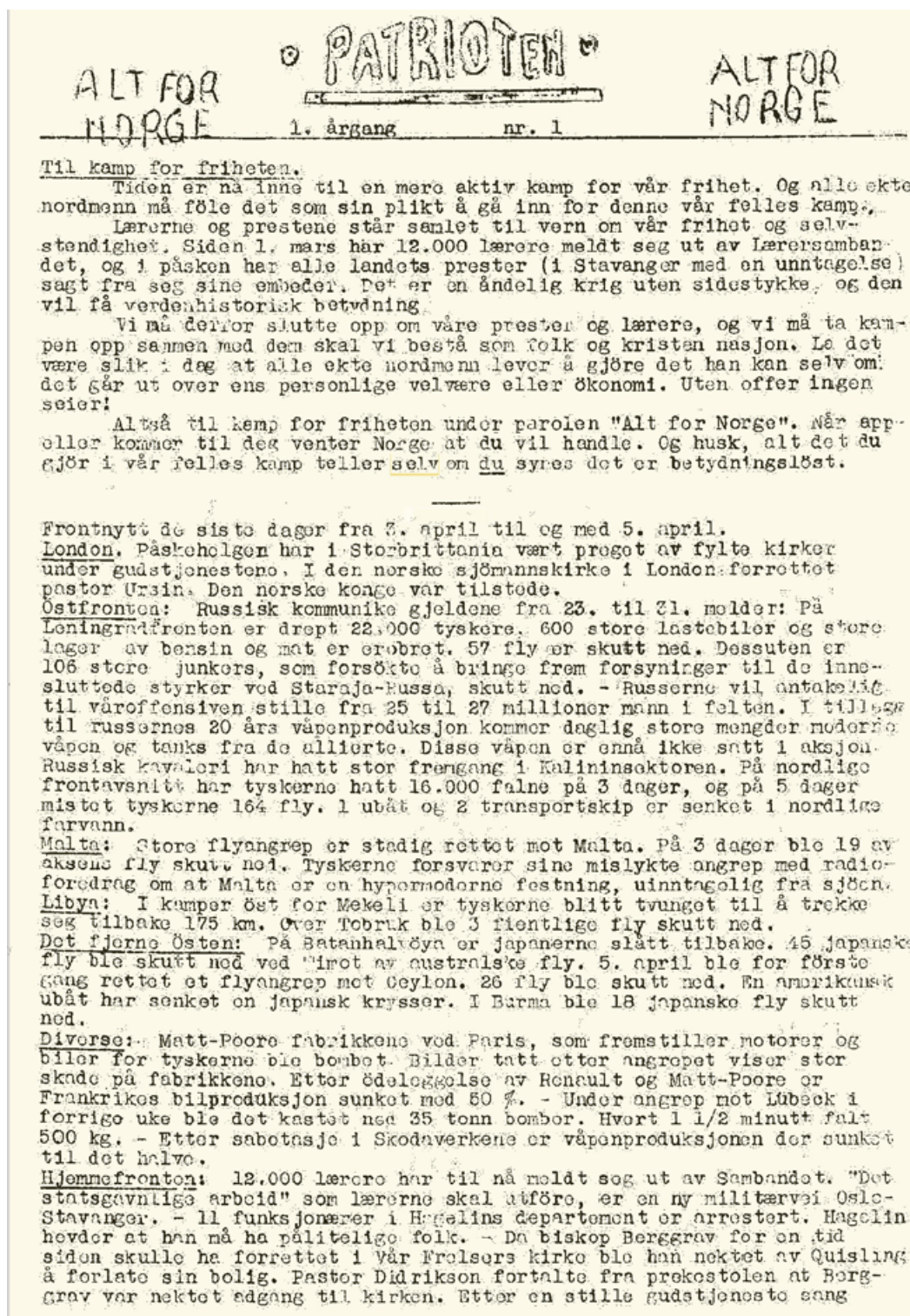
Nord-Jæren er for lite til å akseptere den uavhengige sannhet. Terje Roth, som var en av initiativtakerne, sa at de gamle avisene hadde skjerpet seg og begynt å dekke noen av de største savnene. Vestkysten fikk ikke anledning til å vise til fulle hva man var gode for, sa Roth. Bare kort tid etter styrets vedtak om oppbud, ble jeg kontaktet av DnC's Erik Bjelland med spørsmål om muligheten for å starte opp på ny frisk etter at konkursen hadde ryddet i økonomien.

På dette tidspunktet var mange dyktige medarbeidere imidlertid i forhandlinger med andre mediebedrifter om nye jobber. Men prosjektet bidrog til å forandre Stavanger Aftenblad og Rogalands Avis. De ble mer moderne, kreative og fikk større takhøyde.

Vestkysten bidrog også til karriereutvikling da mange av de ansatte etter hvert fikk gode jobber i andre mediebedrifter, først og fremst i riksmidia. I Oslo var konkursskompetanse ansett som et større fortrinn enn lokalt i Stavangerområdet, der det ikke virket meritterende.

En rekke medarbeidere fra Vestkysten gikk til nye jobber i riksnyhetsleveranser til lokalradioer og TV3. Mange av disse havnet senere i Dagbladet, NRK, VG og TV2.

Siste nummer av Vestkysten.
Foto: Torfinn Jåsund.

PER ASBJØRN HOLST

SAGAEN OM PATRIOTEN – ILLEGAL AVIS I STAVANGER VÅREN 1942

Innledning

Da Tyskland gikk til angrep på Norge 9. april 1940, satte de nye makthaverne mye inn på å få kontroll over massemedia. De tyske okkupantene tok kontroll over NRK, og allerede om ettermiddagen samme dag fikk pressen i Oslo seg forelagt forordninger om hva som skulle og ikke skulle stå i norske aviser. De skulle inneholde nyheter, artikler og kommentarer som fremmet tyske interesser og hjalp Tysklands sak.

Hva som ikke skulle stå i avisene, var alt det som handlet om Norge og den norske regjering, Kongen og kongehuset, demokrati og frihet, eller om Tysklands fiender og deres krigskommunikéer. Likeledes ble det forbudt å nevne allierte angrep, tyske tap eller reportasjer som talte negativt om Adolf Hitler, nazismen og den tyske nasjon. Det ble også forbudt å kalle krigen en verdenskrig.

I løpet av 1940 og 1941 ble stadig flere norske aviser beordret slått sammen og nazifisert. I 1940 var det tre aviser i Stavanger; Høyre-avisen Stavangeren, Arbeiderpartiets 1ste Mai og den Venstre-orienterte Stavanger Aftenblad. Disse tre ble slått sammen høsten 1941. Den nye avisen fortsatte å se ut som og kalte seg sogar for «Stavanger Aftenblad», selv om den ikke hadde mye mer enn navnet til felles med den tidligere aktede avisen.

Den tyskkontrollerte lokalavisen trykte propaganda og politisk fordreid stoff om alt fra krigens gang til folk og fe og dagligliv og utfordringer i krigstidens Norge. Den unnslo seg ikke for å trykke rent oppspinn eller løgn. Den tillot seg til og med å endre på historien, og å snu opp ned på

Patrioten nr. 1 i faksimile. De oppstensilerte sidene er knapt lesbare. Foto: Stavanger byarkiv.

UTDRAG FRA PATRIOTEN

Nummer 14

(sannsynligvis utkommet 23. mai 1942)

«Det nazistiske regime i Norge har igjen krevd 15 dødsofre. Det var våpenløse sivile, men de var mere soldater enn sine bødler. De falt på ærens mark.»

Nummer 1

(sannsynligvis utkommet 8. april 1942)

«Malta. Store flyangrep er stadig rettet mot Malta. På 3 dager ble 19 av aksens fly skutt ned. Tyskerne forsvarer sine mislykte angrep med radioforedrag om at Malta er en hypermoderne festning, uinntakelig fra sjøen»

Utdrag fra Nr. 3

(sannsynligvis utkommet april 1942)

Biskop Hilles eiendeler er blitt konfiskert. -- Edvard Gerhardsen, Rolf Hofmoe, Dr. Seip og Arnulf Øverland er sendt til Tyskland. Redaktør Skavland er arrestert.

virkeligheten slik at ingenting var til å stole på. Den daglige kilden til informasjon og inspirasjon var ikke lenger sann. I det lå grunnlaget for de illegale avisene.

De illegale avisene

Det ble under okkupasjonen utgitt omtrent 300 illegale aviser i Norge. De fleste av disse avisene ble utgitt i kortere perioder, den lengstlevende holdt det gående i over tre år. Mellom 3000 og 4000 mennesker i Norge ble arrestert for å ha skrevet eller distribuert illegale aviser. Av disse ble 62 henrettet og 150 døde i fangenskap.

En av disse var Patrioten, ikke mer enn et tettskrevet fire-siders flyveblad som kom ut to ganger i uken. Patrioten var en av de fire illegale avisene i Stavanger. Den utkom med 24 nummer i perioden april til juni 1942. Avisen ble laget av personer som hadde tilknytning til et borgerlig, solid handelsstandsmiljø, med klare patriotiske og kristne prinsipper som politisk grunntanke.

De som sto bak Patrioten var fra største stund klar over den store risikoen de tok. De visste godt at Gestapo var ute etter dem, likevel valgte de å fortsette. En av dem som var med i Patrioten fra starten var min far, Trygve Holst (1907 - 1945) på Jørpeland. Han var også en av lederne for de illegale virksomhetene som etter hvert var Ryfylkes del av Hjemmefrontens distrikt 19.

Blant hans illegale aktiviteter var å sende meldinger til London med radiotelegrafi, transportere våpen og utstyr, skjule og transportere personer som måtte i dekning, kartlegge tyske militære anlegg og - ikke minst - planlegge hvor allierte landinger av flybårne mannskaper kunne finne sted uten å bli oppdaget av fienden.

Tyskerne så på slike aktiviteter som illegale og sterkt provoserende og de ble strengt straffet, ofte med døden. De som deltok i dette arbeidet tok således en stor risiko. Sjanse for å bli tatt var alltid der, enten ved opprulling eller angiveri. Våre 1942 var en rekke motstandsfolk på Vestlandet arrestert, flere skutt på Trandum.

I Jørpelandsheia lå en godt skjult radiosender. En vårdag i 1942 tok Trygve Holst og en annen markant motstandsmann, Otto Olsen, en søndagstur til senderen. Spørsmålet om hvilken risiko de tok, kom opp i løpet av turen. Olsen omtalte dette i nekrologen til Trygve Holst:

Trygve Holst. Foto: Privat.

«Det var en av de søndagene da Trygve og jeg var gått til fjells. Vi hadde satt oss ned for å hvile litt i en lyngtue. Jeg begynte å snakke om det vi drev på med, hva som var hensikten med det hele og det ansvaret vi hadde tatt på oss. Jeg spurte da Trygve rett ut: «Når du er klar over den faren vi alltid svever i, er det ikke da litt vanskelig for deg å tenke på din kone og dine barn?»

Trygve satt og så på meg og tenkte en stund før han svarte meg: «Vårt mål med denne kampen er vel ikke å sloss for oss selv. Vi sloss jo nettopp for våre koner og barn. Vi ønsker jo at barna våre skal få vokse opp i et land som de ikke bare skal akte og ære, men som de også skal få i arv av oss som et fritt og lykkelig land!»

Trygve Holst var ikke den eneste av Patriotens produsenter som tenkte slik og som var villige til å ofre livet om det kom til det. De illegale avis-organisasjonene i Stavanger ble rullet opp av Gestapo i juli 1942 og samtlige som var med å produsere Patrioten ble arrestert og sendt til Grini. Hovedmennene fikk dødsstraff, dvs. de ble sendt videre til tyske tilintetgjørelses- og konsentrasjonsleire som Natzweiler i Frankrike og Mauthausen og Melk i Østerrike.

Foruten min far gjaldt dette Erling Berg Pedersen, Sophus Jørgensen, John Hilmar Evertsen, Michael Haaland, Gard Paulsen, Bjørn Bjørnson Hagen og Knut Holmboe. De

UTDRAG FRA PATRIOTEN

**Nummer 1
(sannsynligvis utkommet 8. april 1942)**

«Tiden er nå inne for en mere aktiv kamp for vår frihet. Og alle ekte nordmenn må føle det som sin plikt å gå inn for denne vår felles kamp. Lærerne og prestene står samlet til vern om vår frihet og selvstendighet. Siden 1. mars har 12.000 lærere meldt seg ut av Lærersambandet, og i påsken har alle landets prester (i Stavanger med en unntagelse) sagt fra seg sine embeter. Det er en åndelig kamp uten sidestykke, og den vil få verdenshistorisk betydning.»

«123 tyske fly ble ødelagt i Russland i går. 18 fly ble skutt ned over Leningrad. Det var det største angrep byen har hatt på lang tid. 290 tyske fly ble skutt ned de siste 12 dager. 40.000 tyskere falt de siste 12 dager på midtavsnittet i Russland.»

ble alle sendt til Tyskland via Grini høsten 1943. Av dem døde Michael Haaland og Gard Paulsen i Natzweiler tidlig i 1944, etter bare noen måneders opphold i den tyske NN-leiren (Nacht und Nebel – Natt og tåke, dvs. utslettelse).

Trygve Holst ble i mars 1945 hentet av Prins Bernadottes hjelpeaksjon og det svenske Røde Kors og døde i Danmark på vei til Sverige, 10. april 1945.

Hovedmannen og ildsjelen bak Patrioten var fremfor noen, ingeniør Ola Horve (1897 – 1970). Han var med på en rekke illegale aktiviteter under krigen, først og fremst spionering på tyskernes anlegg og operasjoner – og ikke minst, smugling av jøssinger og flyktninger til Storbritannia. Horve var innblandet i så mange forhold at Gestapo beholdt ham i Norge. Flere ganger ble han sendt mellom Grini og Stavanger og ble utsatt for gjentatte forhør og hard behandling. Horve tilsto aldri noe, han var sterk og taus som et fjell, men var preget resten av livet av krigens påkjenninger.

De øvrige i gruppen bak Patrioten satt på Grini frem til freden. Det var først og fremst John Aske, Otto Bjelland, Per Magne Gilsvik, Otto Hana, Bertinius og Bertram Jacobsen, John Martinsen, Ragnvald Rugland og Arnt Ulvebne.

Patrioten blir til

Våren 1942 ble det trykt og distribuert fire illegale aviser i Stavanger og Ryfylke. Det var Frihet, Stritt folk, Jøssing og Patrioten. Spiren til alle fire avisene ble lagt under kampene i Dirdal i april 1940. Da laget Fridtjof Lund, som var medarbeider i Stavanger Aftenblad, en stensilert feltavis som han frekt og freidig simpelthen kalte «Stavanger Aftenblad». Det var en usensurert nyhets- og paroleavis som kom ut i noen få utgaver.

I følge Lund ble det de samme karene som var med i dette første forsøket som senere startet den første av de illegale avisene; Frihet. Avisen kom ut regelmessig hver uke, den inneholdt nyhetene fra London og kommentarer til hva som foregikk i landet.

Det var Kristian Storsteen som skrev det meste av stoffet i Frihet, med god hjelp fra Ragnvald Mauritzen, Åke Jensen, Ole Jensen, Sven Oftedal og Per Thomsen. Storsteen hadde vært redaksjonssekretær i 1ste Mai inntil avisen brutalt ble stoppet da redaktør Trond Hegna uredde skrev den i ettertid så kjente lederen; «Ingen nordmann til salgs».

Det ble tidlig klart at man trengte flere enn to illegale aviser. Med et opplag på omkring 2000 dekket Frihet og Stritt folk på langt nær behovet i Stavanger og omliggende distrikter. Selv med en videre sirkulasjon som svarte til ti eller tolv lesere pr. avis rakk nyhetene ut til bare en brøkdel av folkemengden. De to avisene som derfor kom i gang var Jøssing og Patrioten.

En av de første oppgavene mennene bak Patrioten fikk var å trykke opp og fordele et nytt dokument som kom etter biskop Eivind Berggravs brannfakkel; Biskopenes hyrdebrev. Dette var en programerklæring som inneholdt klar tale om den norske kirkes rettigheter og plikter, selv under naziregimet. Det ble etterfulgt av en ny trykksak, Kirkens grunn, forfattet av biskop Berggrav sammen med res.kap. Valen-Sendstad i Stavanger.

I Stavanger fikk Børre Børresen tak i en kopi av Kirkens grunn. Han sørget for å få det skrevet av på stensiler som ble «lånt» fra Misjonsselskapet. Dokumentet ble sveivet ut i hundrevis av kopier; papiret kom også i fra Misjonsselskapet. Kirkens grunn ble raskt fordelt i en rekke av menigheter og kirker i byen og distriktet.

Dette initiativet ble lagt merke til, blant andre av Ola Horve. Han så i Børresen og i vennen Sophus Jørgensen to modige og kunnskapsrike karer som visste hva de ville og gjorde det de satte seg fore. Dette ønsket Horve å dra nytte av. Han var klar for å starte en ny illegal avis.

En samling patrioter

Det var i månedsskiftet mars – april 1942 at den illegale avisen Patrioten kom i gang. Horve tok kontakt med Børresen og Jørgensen og fikk straks sterk støtte for planene sine. Denne lille gruppen ble stammen i et utstrakt nettverk som til slutt omfattet Stavanger, Sandnes, Nord-Jæren og tettsteder i ytre Ryfylke.

For Ola Horve var det å ta initiativ til en illegal avis en naturlig fortsettelse av andre motstandsaktiviteter. Han var en av Hjemmefrontens pionerer i Rogaland og avisens ubestritte leder. Patrioten ble til på samme måte som de fleste andre illegale avisene i Norge.

Det begynte med ulovlig lytting på radiosendingene fra BBC, som foregikk over BBCs vanlige radiostasjoner på

Ola Horve. Foto: privat

UTDRAG FRA PATRIOTEN

**Nummer 3
(sannsynligvis utkommet 15. april 1942)**

«Nevn aldri navn på noen person i dag. Husk ingen gjør for meget. Det er bare plikt. Ros skal være til etter krigen. Ros nå fører bare i elendighet. Spør aldri noen: «Hvem har sagt det?»»

**Nummer 4
(sannsynligvis utkommet 18. april 1942)**

«Advarsel! Nazistene går rundt og spør barn om foreldrene har hatt slike papirer og viser dem maskinskrevne ark. Vær på vakt!»

Arrestasjonen av lærerne skal helst foregå i stillhet. Det hjelper ikke. På brygger og stasjoner samles folk for å ta avskjed med sine lærere. Det er de som kjemper folkets ønsker i dag. Og sang og hurraer følger dem på veien. Hva hjelper det så om politiet må jage dem hjem.

lang- og mellombølgene. Som regel var det langbølgesendingene som kom best inn.

Den norske regjering, som hadde flyktet til London, så radioens muligheter og startet sine egne radiosendinger til det okkuperte Norge. Disse sendingene betydde svært mye for de som bodde i det okkuperte Norge. Sendingen ble brukt til nyhetsformidling, analyser av krigen og for å styrke den nasjonale moral.

Alle radioer ble forbudt og forlangt innlevert og avlåst i august 1941, det var kun NS-medlemmer som kunne ha radio. Straffene var strenge for å bli tatt med en ulovlig radiomottaker, men mange fortsatte å lytte til nyheter fra den frie verden og for å kunne motta hemmelige meldinger til motstandsbevegelsen. De illegale avisene ble et meget viktig bindeledd mellom regjeringen i London, motstandsbevegelsen og befolkningen for øvrig.

Nyhetene som ble formidlet av Patrioten kom fra mange kilder. Man hørte på Toralv Øksnevad, kjent som «stemmen fra London». Han var fra Høyland på Jæren og regnes som grunnleggeren av den moderne nyhetstjenesten i NRK. I perioden januar 1941 og mai 1945 var han ankermann i BBCs sendinger på norsk. Nyhetene fra London ble skaffet til veie av en rekke lyttere i Stavanger og distriktet rundt. I byen bidro blant mange andre, Solveig Bergslie, Otto Olsen og Knut Holmboe. I et lite arkivrom innenfor malersalen i Rogaland teater hadde de fikset seg en fast lyttepost på BBC-nyhetene. Radiolyttingen skjedde når teateret var mørkt og tomt, så vel som når det foregikk forestillinger med salen full av tyske soldater. Skrivningen måtte skje fort, ofte brukte de et forkortet språk for å få med alt. Et eksempel er «1 ubt 2 trspksp senk nordl farvn, Lenin.f.22000 t drpt».

Blant de mange informantene til Patrioten var min bestemor, Helene Irgens Holst (1880 – 1965), og Håkon Barkved (1924 – 2003). Begge lyttet på radio og skrev ned nyheter. Min bestemor hadde en radio skjult bak en tynn vegg på Verkshotellet på Jørpeland. Hun stakk en strikkespinne inn i et hull for å slå på radioen og hørte på Øksnevad gjennom tapetet. Nyhetene ble levert til min far for videreformidling til Stavanger. Håkon Barkved i Bjørheimsbygd gikk i mørket opp til naboens låve, krøp gjennom en gang under høyet til en «radiohule», hvor det ofte satt andre som

også ville høre hva London hadde å si. Barkveds notater ble fraktet til Stavanger neste morgen med rutebåten fra Tau.

Noen ganger ventet de på særmeldinger med svar og klarsignaler fra den allierte overkommando i England. Kom flyet med folk og utstyr i natt? Hadde fiskebåten med flyktninger nådd frem til Shetland? Hadde regjeringen oppfanget den siste radiosendingen? Var rapporten om de tyske anleggene kommet frem til London?

Særmeldingene var avtalt på forhånd, som «Nissen sitter på låven», «Når enden er god er allting godt» og «Deilig er jorden». Var det en viktig særmelding fikk de fart på seg. Det var mange som skulle varsles og telefon kunne ikke brukes. De kunne bli avlyttet av tyskere og tyskvennlige nordmenn.

Ola Horve var eldre bror av kontreadmiral Tore Horve og var som sagt med på en rekke illegale aktiviteter i Stavanger og omegn. Han hadde et stort kontaktnett og frem til arrestasjonen var han den velinformerte kilden som visste mye av hva som foregikk i distriktet. Til møtene i redaksjonsgjengen kom han med hodet fullt av nyheter, rykter, militære opplysninger og advarsler om nazister og «stripete» (nazi-sympatiserende) nordmenn.

Horve ble arrestert 28. april 1942, kun få uker etter at Patrioten kom med sitt første nummer. Arbeidet som han gjorde for Patrioten var derfor en mindre del av den illegale virksomheten hans. Det var Horve som i begynnelsen sto bak signaturen «Press Telegraph», som forekom med jevne mellomrom i Patriotens lokalnyheter. Da han ble arrestert, fortsatte redaksjonsgjengen å bringe nyheter under denne signaturen for ikke å implisere ham.

Ola Horve var en rolig og omtenkssom kar som sjelden brukte sterke ord og uttrykk i skrift eller tale. Men i Patrioten insisterte han på kraftig språkbruk. Det var han som lanserte ord som «sjakaler» og «liklukt» for å betegne nazistene og som omtalte den tyske okkupasjonen som «vandre-rottenes inntrengning.»

Børre Børresen (1913 – 1992) arbeidet for oljeselskapet NOR som hadde et lite kontor ute på Fiskepiren. NOR forsynte båter av ulike slag med bensin og solarolje. Han var i daglig kontakt med tyske soldater som var satt til å vokte de strengt rasjonerte brennstoffene. Børresen var en uredde kar og kunne «fikse» litt bensin eller solarolje når

UTDRAG FRA PATRIOTEN

**Nummer 6
(sannsynligvis utkommet 25. april 1942)**

«Svenske sjøfolk som har vært i Lübeck etter de mange angrep, forteller at det er svært lite igjen av det som en gang var havn. Nye russiske armeer, som blir utdannet i vinter, er nå på vei mot fronten.»

Utdrag fra Nr. 8:

Norge kjemper i dag en verdenshistorisk kamp mot vold og undertrykkelse. Alle undertrykte land i Europa ser med forventning på denne kampen. Det står på deg hvorledes utfallet skal bli. Gjør du din plikt og setter evner og krefter inn for frihetens sak, skal seieren bli vår.

**Nummer 10
(sannsynligvis utkommet 10. mai 1942)**

«Det fjerne Østen. Amerikanske fly har 3 netter på rad rettet voldsomme angrep mot flyplassen ved Rangoon. 40 japanske fly ble ødelagt her under angrep mandag og en hangar satt i brann.»

Børre Børresen. Foto: privat

Erling Berg Pedersen. Foto: privat

noen trengte det til et godt formål; som kunne være å dra til Storbritannia. Han misledet tyskerne ved å føre opp feil tall i oljeinventar-regnskapet.

Den tredje ildsjelen var typografen Sophus Jørgensen (1904 – 1986). Han hadde i flere år vært leder for Misjonsselskapets trykkeri på Madagaskar, men var hjemme i Norge på permisjon ved krigsutbruddet. Jørgensen var en pålitelig, arbeidsom og uredde avismedarbeider. Gjennom Misjonsselskapet fikk han «lånt» en del stensiler og papir, noe som var svært nyttig i produksjonen av Patrioten. Etter krigen reiste Sophus Jørgensen tilbake til Madagaskar og gjenopptok arbeidet ved Misjonsselskapets trykkeri.

Fjerdemann på laget var Erling Berg Pedersen (1914 – 2008). Han arbeidet som bokholder og kontorist hos forretningshuset Marnburg i Stavanger. Berg Pedersen var en øvd maskinskriver og stensil-skrivearbeidet falt ofte på ham. Dessuten hadde han en god penn. Resten av redaksjonskomiteen gledet seg over hans formuleringsevne, men ba ham ofte om å bruke kraftigere uttrykk, sterkere ord og flere adjektiver. Formuleringene var skarpe og hans ledere hadde appell og bar frem klare meninger om nazistenes virke i Norge.

Ola Horve fikk med seg John Hilmar Evertsen (1918 – 1990) som skulle ta seg av selve trykkingen av Patrioten. Han arbeidet for Åsmund S. Lærdal og hadde all den energi og teknisk kompetanse som produksjonsopplegget krevde. De første redaksjonsmøtene holdt til hjemme hos Sophus Jørgensen på Midjord. Senere fant de det mer hensiktsmessig at redaksjonsmøtene skulle holdes hjemme hos John Hilmar Evertsen og hans mor Ingeborg, de bodde sammen i Murgaten 19. Fru Berg Pedersen fikk dermed jobben med å smugle stensilskrivemaskinen, i bunnen av en barnevogn, i all hemmelighet til mor og sønn Evertsen. Her ble Patrioten forfattet og trykket to ganger i uken.

Til redaksjonsmøtene kom hver av dem med lommene fulle av papirlapper med meldinger og nyheter fra fjern og

Sophus Jørgensen i Misjonsselskapets trykkeri i Tananarive på Madagaskar. Det er ukeavisen Fanasina som er under utarbeidelse. Foto: Misjons- og diakoniarkivet.

UTDRAG FRA PATRIOTEN

Nummer 8

(sannsynligvis utkommet 2. mai 1942)

«Kronprins Olav er for tiden på foredragsreise i U.S.A. På 9 dager har han holdt 14 foredrag om Norge. Over alt er han blitt mottatt med begeistring.»

Nummer 10

(sannsynligvis utkommet 10. mai 1942)

«Det meldes til oss fra underrettet hold at gestapo i forening med statspolitiet i nær fremtid vil gå til visitasjon av folk på gaten og til grundige husundersøkelser. Vi vil anmode alle om å utvise den største forsiktighet. Det er din simple plikt å være med å verne om Hjemmefronten.»

nær. Hver av dem hadde sine kilder som lyttet på illegale radioer, fulgte med på sladder og snappet opp informasjon om Gestapo. Opplysninger om hva som skjedde andre steder i landet ble også tatt med.

Produksjon og distribusjon

Redaksjonen samlet seg rundt spisebordet hos Børresen på Midjord og den ellers omhyggelig skjulte skrivemaskinen ble funnet frem. Berg Pedersen hadde som regel jobben med å overføre stoffet til stensilarkene. Men først trengtes en åpningsparole. Patrioten skulle alltid inneholde et innledende bærende budskap om hvordan gode nordmenn skulle forholde seg og opptre. Parolene endte ofte med formuleringer som: «La oss ikke være ærendsgutter for nazistene. Nekt å utføre en ordre som vil skade landet og dine egne.»

Parolene ble gjerne forfattet i fellesskap. De var som regel skrevet med en kort henvisning eller kommentar knyttet til en hendelse i friskt minne. Parolen var «lederen» som alltid stod øverst på første side. Gjennom disse korte appellene påvirket Patrioten holdninger, håp og forsvarsvilje hos leserne.

En meget spesiell parole kom som et tillegg til de to ordinære nyhetssidene i det siste nummeret av Patrioten, nr. 24 som kom ut i slutten av juni 1942. Den inneholder en lang og konsis appell og «bruksanvisning» for hvordan nyheter og opplysninger skulle formidles, og ikke minst, hvordan gode nordmenn burde opptre.

Tillegget har tittelen *Vern og Trygg Hjemmefronten!*. Det bærer preg av å være skrevet som et forsøk på å demme opp om det raknende illegale nyhetsnett de hadde bygget opp, hvor alt for mange mennesker visste om hverandre og kjente til hvor avisene kom fra.

Vern og Trygg Hjemmefronten var utformet som en rekke konkrete, praktiske råd under flere henvisninger som hadde overskriften «Hvordan gjør vi det»? De dekket de naturlige tendensene som vi mennesker har til å glimre, til å vise hvor mye vi vet, til å tro godt om dem vi snakker med. I krigstid med mange lange ører var det nødvendig å lære å holde kjeft. «Nevn ikke navn» - var et gjennomgangstema.

Parolene i Patrioten var klare og konsise. Folk forsto dem og fulgte dem. Dette var også den norske regjeringen i London sitt uttrykte ønske. Avisene skulle ikke bare bringe

Hjemme hos John Evertsen og moren Ingeborg i Murgt. 19 ble de første numre av «Patrioten» laget. — 17. mai-nummeret var ekstra stort og «gjengen» sto hele natten for å få det ferdig. Fru Evertsen var en av de mest aktive distributørene. Hun ble sakens arrestert, men slapp fengsel. — Her er de fotografert hjemme i den stuen der «trykkingen» foregikk.

4

STAVANGER AFTENBLAD LØRDAG 3. MARS 1955

Ingeborg Evertsen og sønnen John Hilmar Evertsen. Faksimile: Stavanger Aftenblad 05.03.1955.

sannferdige nyheter om krigen. Det gjaldt like mye å styrke og heve moralen blant nordmennene hjemme. Ordene som ble brukt var knappe, men utvetydige. Det var Norge, landets regjering og Norges sak som kom til uttrykk.

Etter avisens «leder» fulgte som regel en del lokale nyheter og advarsler. Her gjaldt det å få med detaljer om personer som var NS-sympatisører, angivere eller på andre måter upålitelige. Personer med NS-tilknytning ble navngitt, forretninger hvor slike folk var eiere ble nevnt og folk ble advart mot å handle med disse.

En viktig del av det lokale innslaget var meldingene om hvordan ledere innsatt av okkupasjonsmakten hadde dummet seg ut på en eller annen måte. Det ble stadig gjort narr av de som var medlem av «de hjernelammedes parti», som var klengenavnet på Nasjonal Samling. Partiets hovedkvarter ble kalt «likhuset» og hirden gikk under betegnelsen «sjakalene». Humor var et av virkemidlene nordmenn brukte i striden med okkupasjonsmakten.

Det var stadig advarsler i Patrioten. Folk ble minnet om å ikke nevne navn på personer eller snakke hvor de kunne

UTDRAG FRA PATRIOTEN

Nummer 10

(sannsynligvis utkommet 13. mai 1942)

«Et amerikansk bombefly hadde natten til 9. mai fulltreffer på en båt på Stavanger havn.»

Utdrag fra Nr. 13

(sannsynligvis utkommet 20. mai 1942)

Nervositeten brer seg blant sjakalene (hirden). 17. mai patruljerte de norske sjakaler dag og natt omkring i gatene. De ventet et det skulle bli opptøyer så de kunne få vise sitt mot overfor ubevæpnete menn. 9. april var hirden også på vakt i 2 døgn. Satt stasjonert på forskjellige steder i byen og hadde enkelte patruljer ute.

bli overhørt. Andre advarsler gjaldt hva man skulle gjøre ved bombeangrep og om bruk av telefon til meldinger. Gå heller en tur, var oppfordringen. Avisens lesere ble også oppfordret til å være på vakt mot falske utgaver av avisen. I en periode var minst en falsk utgave av Patrioten i sirkulasjon. Dette ble gjort av tyskerne i et forsøk på å etterligne og motvirke de etter hvert så vidt spredte illegale avisene.

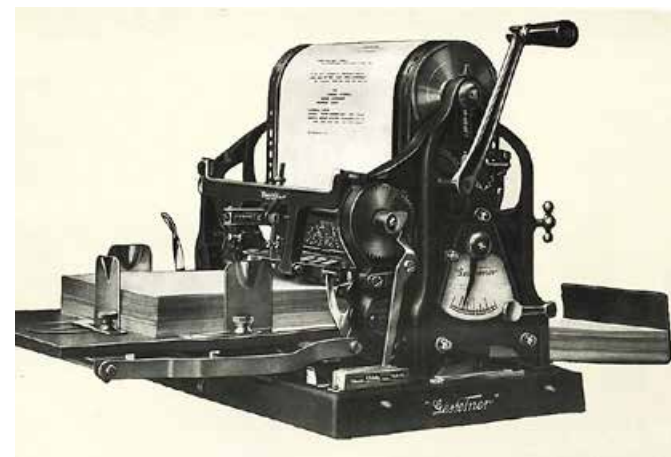
Under skrivingen av nyhetene fra utlandet ble det gjerne litt diskusjon om utformingen av meldingene. Vanskelige navn på fjerne steder måtte staves noenlunde riktig. Det var sjelden tid til å slå opp i atlas eller leksikon. Noen stavemåter ble kopiert av de nazi-godkjente avisene. Andre var basert på mer eller mindre gjetning av hva Toralf Øksnevad i London hadde sagt. Gradvis fikk de tak på de vanskelige navnene for de store sjøslagene i Stillehavet og stridsstedene i Sovjetsamveldet.

Nummer 2 av Patrioten kom ut 11. april 1942. Den brakte bl.a. meldingen om senkningen av det britiske hangarskipet Hermes, med følgende tilleggsopplysning: «Hermes var Englands største hangarskip ...». I neste utgave er dette rettet opp til at «Hermes var Englands første hangarskip.» Ingen skulle kunne si at Patrioten hadde brakt feil opplysninger.

Patrioten bærer tydelig preg av å være skrevet av flere personer. Stavemåter, formuleringer og setningsoppbygging viser til de tre hovedskribentene. De var av ulik alder, bakgrunn og utdanning, men fikk likevel klart frem budskapet.

Stensilene ble forsiktig ferdigskrevet for Patriotens to trykte sider. Skrivingen måtte selvsagt inneholde færrest mulig feil, rette på en stensil er vanskelig. Nyhetene måtte for all del være riktige og ikke være politisk farget. De ferdigskrevne stensilene ble overlevert til trykkerisjefen som monterte dem på den delvis utslitte duplikatoren og John Hilmar Evertsen og hans gode medhjelper, Mangor Larsen, sveivet opp et opplag på minst 700 eksemplarer.

Evertsen og Larsen bodde i nærheten av hverandre og sammen sørget de to for det meste av arbeidet med trykkingen og ikke minst sammenfoldingen av avisene. Det var et tidkrevende og slitsomt arbeid og skulle skje hver tirsdag og fredag kveld. Duplikatoren måtte håndmates ark for ark. For å spare litt på strevet hadde redaksjonen og trykkeriet

Det var mye arbeid for John Hilmar Evertsen og Mangor Larsen å sveive gjennom 1400 ark, når hvert av de 700 eksemplarene av Patrioten skulle trykkes på begge sider på en Gestetner håndsvet stensilduplikator. Foto: Per Holst.

blitt enige om å benytte folioark som fikk plass til litt mer enn på vanlige A4-ark.

Avisene måtte være ferdige til fordeling onsdag og lørdag formiddag. Evertsen og Larsen sveivet seg gjennom gross etter gross av folioark og hvert ark måtte mates gjennom duplikatoren to ganger. Ofte måtte de ha hele natten til hjelp for å bli ferdige.

En av de alle viktigste i Patriotens distribusjonsapparat var Ingeborg Evertsen (1886 – 1968). Hun var fullt og helt på det rene med hva sønnen var involvert i. Hun tok et tak når det trengtes og var innforstått med den store risikoen hun tok ved å pakke, bære rundt og fordele bunter med de ferdigtrykte avisene. Ola Horve ga henne tilnavnet «Pillarguri».

Sentrale distribusjonskanaler i Stavanger var f.eks. Otto Bjellands pelsforretning i Breigaten, optiker Knut Pihl og kjøpmann Einar Ellingsen i Kirkegaten. Noen av pakkene med aviser ble levert til kaptein Ole Hagen på Rutebåten Jøsenfjord som gikk til Årdal, Fister og Hjelmeland. Pakken til Jørpeland ble brakt med Stålverkets frakteskøyte Idsal.

Erling Berg Pedersen har fortalt at redaksjonen planla å legge om hele distribusjonsnettet for Patrioten. De ville finne frem til andre måter å få ut avisene på enn den som til da hadde vært formålstjenelig. Målet var at all formidling ble gjennomført uten noen som helst personlig kontakt mellom utgiver, distributør og de mange mottakerne. Ingen utenom redaksjonen skulle vite hvem som skrev avisene eller hvor de ble trykket.

Michael Haaland og Gard Paulsen, begge døde i tysk fangenskap. Foto: privat.

Det gjaldt å sikre at nyhetsformidlingen kunne fortsette uavbrutt, selv om leserne ble tatt. Det viktigste ble da å få stoppet alt snakket om hva som foregikk her og der. Det var viktig å få folk til å forstå at det illegale arbeidet kunne bli ødelagt og avslørt simpelthen ved en liten bemerkning i et løsmunnet eller uoppmerksomt øyeblikk.

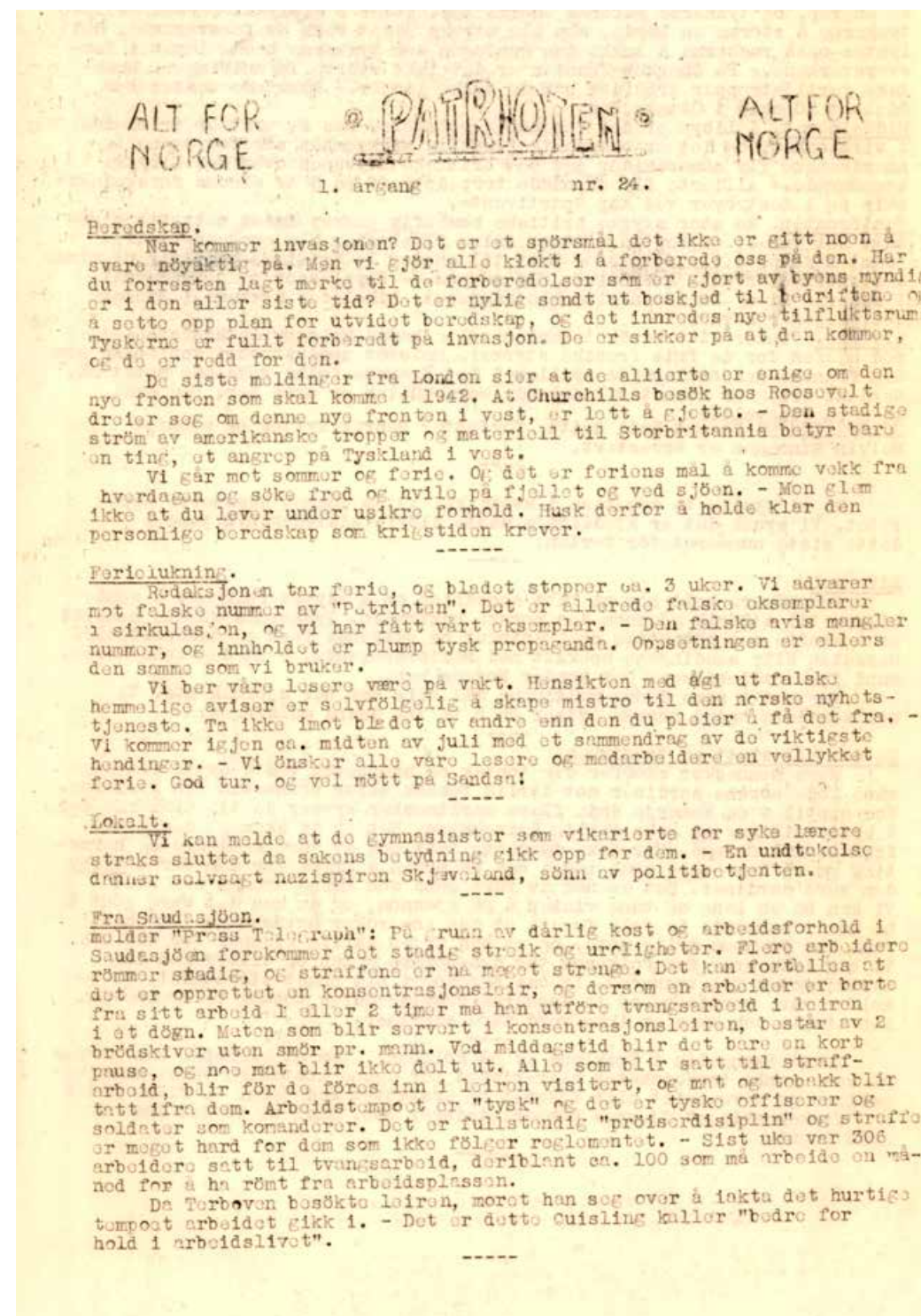
Som tidligere nevnt, så ble Ola Horve arrestert 28. april 1942. Det skjedde ikke noe mer med de andre involverte i ukene som fulgte og karene bestemte seg for å fortsette aktivitetene som før. Redaksjon og trykkeri var fortsatt samlet i Murgaten 19. De visste ingenting om Horve var blitt tvunget til å fortelle om virksomheten. For sikkerhets skyld fjernet de alle spor fra virksomheten andre steder.

Men så ble også Børre Børresen arrestert, det skjedde 26. mai. Han var den i gjengen, utenom Ola Horve, som visste mest om det de hadde gjort og hva de hadde vært med på. Denne gangen fryktet de gjenværende selvfølgelig det verste. Hvem visste hva Børresen måtte bli tvunget til å tilstå under forhør hos Gestapo. Nå kunne dessuten Gestapo stille de to arresterte opp mot hverandre. I sitt stille sinn ventet de nok på å bli arrestert alle sammen. Med Børre Børresen ute av bildet måtte de to gjenværende redaktørene Erling Berg Pedersen og Sophus Jørgensen greie seg så godt de kunne. De etablerte nye forbindelser og Patrioten fortsatte som før.

Etter arrestasjonen av Børresen ble det nødvendig å flytte redaksjonen fra Midjord til Evertsens i Murgaten 19. Jon Hilmar Evertsen fant to nye karer som var villige til å hjelpe til med trykkingen; Michael Haaland (1913 - 1944) og Gard Paulsen (1911 - 1944).

Haaland tok på seg å skjule og operere «trykkeriet» hjemme hos seg og stensilmaskinen ble derfor flyttet dit. Gard Paulsen var villig til å hjelpe til med trykkingen og ta risikoen med å transportere de ferdigtrykte avisene tilbake til mor og sønn i Murgaten som foldet sammen avisene og buntet dem i passende pakker, klare for distribusjon.

Usikkerheten blant de involverte spredde seg, men de var fast bestemt på at Patrioten måtte fortsette uansett. Det ble bestemt at de to neste utgavene skulle skrives av Trygve Holst og trykkes på Stålverkets stensilmaskin på Jørpeland. Den første utgaven som ble trykt der var sannsynligvis nummer 17 som kom ut 3. juni. Malvin Amdal (1919 – 1995)

UTDRAG FRA PATRIOTEN

**Nummer 13
(sannsynligvis utkommet 20. mai 1942)**

«Den største fare kommer ikke fra nazistiske angivere, men fra norske angivere som av beundring og tillitsfullhet taler høyt om viktige ting og dermed bringer viktig arbeid i fare og våre beste folk i fengsel.»

husker dette, fordi avisen inneholdt nyheten om verdens største flyangrep som de allierte hadde gjennomført mot mål langt inne i Tyskland. Siden ble skriving og produksjon igjen flyttet tilbake til Stavanger.

Neste sted for trykkeriet ble loftet i Madlaveien 52, her bodde Michael Haalands familie. Han innredet et brukbart trykkeri og Evertsen og Larsen kunne gjenoppta sveivingen. Michael, og søsteren Asta, trådte nå for alvor inn i avisproduksjonen. Murgaten 19 ble fortsatt brukt til sammenfolding og pakking. Gard Paulsen tok ansvar for transporten fra Madlaveien til Murgaten. Dette skjedde med en vare sykkel og han tok en stor sjanse ved å frakte store bunker med kompromitterende papirer gjennom sentrale deler av Stavanger sentrum.

En ny duplikator

Det var i begynnelsen av juni at den gamle duplikatoren begynte å skranke. Den var praktisk talt utslitt etter alle de tusener av aviser som var blitt sveivet frem. Reservedeler kunne ikke skaffes og noen reparasjon var det ikke tale om. Gode råd var dyre.

Først var det en av de andre «trykkeriene» som trådte til med hjelp. En utgave av Patrioten ble som nevnt trykt på Stålverket på Jørpeland, en annen ble trykt av Sverre Gausland, som ellers sto for trykking av den illegale avisen Jøssingen.

Men stensilmaskinen som hadde sviktet måtte erstattes så fort som råd var. Nå kom nok en god hjelper inn i bildet og det var Per Magne Gilsvik (1915 – 1993). Han jobbet som kontorist i familiens sports- og ryggsekkfabrikk i Stavanger. Gjennom firmaforbindelser fikk han bestilt en ny duplikatormaskin som firmaet «trengte» for sine mange prislister og brosjyrer. Det var en fin Gestetner-maskin av nyere modell de fikk kjøpt og den ble «lånt» ut til et godt formål. Gilsvik trådte inn i rekkene i trykkeriet og hjalp også til med brette og pakking.

Den nye stensilmaskinen gjorde jobben svært tilfredsstillende og alt gikk bra til det var tid for en liten sommerferie. I slutten av juni pakket de sammen for å ta en velfortjent pust i bakken. Som de skrev så kjekt i nr. 24, som sannsynligvis kom ut 27. juni 1942:

Solveig Bergslien på Sansa i juli 1942. Dette er det siste kjente bildet av henne. Foto: Trygve Holst.

«Vi kommer igjen ca. midten av juli med et sammen- drag av de viktigste hendinger. Vi ønsker alle våre lesere og medarbeidere en vellykket ferie. God tur, og vel møtt på Sandsa!» Hvem i redaksjonen som dro til Sandsa på ferie er ikke kjent. Men Solveig Bergslien, som var en av de viktigste kildene til Patrioten og til motstandsarbeidets Gestapo-informasjon, var på Sansa i juli 1942.

Kontroller og opprulling

Denne fortsettelsen ble det aldri noe av. Den store opprullingen av de illegale avisene startet i midten av juli og fortsatte langt ut i november.

Det relativt store antallet illegale aviser som ble utgitt og fordelt rundt omkring i distriktet og byene våren 1942, hadde langt fra gått ubemerket for seg. Gestapo fikk tidlig nyss i denne ulovlige virksomheten og begynte systematisk å samle inn opplysninger og kartlegge hvem som var med på hva. Det hendte også at de kom over noen av avisene ved husundersøkelser og ved kontroll av folk på gatene.

UTDRAG FRA PATRIOTEN

**Nummer 14
(sannsynligvis utkommet 23. mai 1942)**

På Murmansk-fronten har det lyktes russerne å landsette 2.500 soldater bak tyskernes linjer. Tyskerne begynner å merke den allierte luftflåtes overlegenhet og på Østfronten må den tyske situasjonen i luftkrigen betegnes som alvorlig.»

**Nummer 15
(sannsynligvis utkommet 27. mai 1942)**

«I Kharkow-avsnittet er tyske motangrep slått tilbake med store tap for tyskerne. Det meldes at de store tap tyskerne lider på Østfronten volder stor uro i Berlin.»

Det var mange ganger nære på for folkene i Patrioten. Børre Børresen fortalte etter krigen om en episode med Sophus Jørgensen. Han var på vei hjem fra et sent redaksjonsmøte. Det var stummende mørke, ikke gatelys og full vindusblending. Jørgensen måtte mer eller mindre føle seg frem i Birkelands gate, forbi St. Svithun skole. I lommene hadde han papirer Gestapo ikke måtte få tak i. I et gatekryss støtte Jørgensen på en tysk offiser som kommanderte «Halt!». Jørgensen satte på sprang nedover den mørkelagte gaten med offiseren rett etter seg. På et hjørne litt lenger nede visste han om en smal sidegate, med en avsats med noen trappetrinn nedover. Den veien kjente Jørgensen godt og der løp han. Tyskeren kom etter i full fart; han visste ikke om trappen og trinnene, så han stupte på hodet i bakken og slo seg i svime.

Jørgensen hørte at offiseren falt tungt og ble liggende stille, så han pustet lettet ut. Gleden varte ikke lenge, for litt lenger nede i gaten kom en tysk patrulje gående. Nå gjaldt det å handle raskt.

Den ellers så stillferdige Jørgensen reiste i en fart opp den svimeslåtte tyskeren, og fikk offisersluen på ham igjen. Så grep han godt om tyskeren, ga seg til å skråle en tysk krigssang og så sjanglet de to nedover gaten mot patruljen.

Da mannskapet i patruljen så at det var en offiser som var ute og gikk, hilste de stramt og gledet seg over den gode kontakten mellom de to. Så snart patruljen var ute av syne lot Jørgensen den svimeslåtte offiseren sitte igjen på fortauet mens han selv fant veien hjem fortest mulig. Til familien skal han bare ha sagt at han hadde hjulpet en tysker som hadde slått seg litt.

En annen kveld var det kontroll utenfor teateret. Da var det Børre Børresen selv som var på vei gjennom kveldsmørket. Han skulle til redaksjonsmøte i Murgaten 19 og i lommen hadde han notater og utkast til neste utgave av Patrioten.

Utenfor teateret dukket det plutselig opp en gruppe med Gestapo-offiserer. De stoppet alle gående, undersøkte alle identifikasjonspapirer og undersøkte alt det folk bar på. Det var ganske mange folk ute denne kvelden og Børresen kunne derfor rolig spasere i en bue utenom Gestapo-offiserene og satte kursen hjemover igjen. Plutselig svingte en tysk patruljevogn ut fra et portrom rett ved teateret og blok-

kerte rettetten hans. Børresens eneste sjanse var å komme seg over gjerdet mellom teateret og museumsparken. Som tenkt så gjort.

I noen få byks var han ved gjerdet og svingte seg over. Han greide å komme seg vekk skjult av mørket. Fra museet tok han en stor omvei rundt Kannik og så til Murgaten 19 hvor Evertsen ventet på ham.

Børresen fortalte også om de mange gangene John Hilmar Evertsen nesten ble tatt på fersk gjerning. En gang var det kontroll på torget, Gestapo satte opp sperringer og undersøkte alt og alle. Evertsen hadde nyheter og meldinger fra London i lommene. Plutselig fikk han øye på moren sin som også var på torget denne morgenen, med en torgveske med grønnsaker. Ingeborg Evertsen sa diskret til sønnen at han bare skulle legge det han hadde i lommene i veska hennes. Som sagt så gjort. Fru Evertsen gikk så rolig til kontrollen, viste frem grønnsakene hun hadde kjøpt og gikk videre uten problemer.

Opprullingen av den illegale avisen Patrioten med påfølgende arrestasjoner begynte i juli 1942. I nummer 11 av avisen som kom ut 13. mai står det bl.a. at «Det er kommet en mengde nye Gestapo til Oslo.» De hadde nok mistanke om at noen av dem ville komme til Stavanger. Kanskje ble de tilkalt for den store opprullingen av de illegale avisene?

Utdrag av Patrioten Nr. 16, ukjent forfatter**17. mai.**

Det vekker en tanke i oss det tallet
Den står der, blendende størst av dem alle.
Den vokser i trengslene stor og sterk
med minne om fedrenes Eidsvoll-verk.
Den stråler opp fra de skuttes grave,
den vinkes av dem som ble senket i havet.
Vi bærer den i oss vi Norske menn.
Vi skal bringe friheten hjem igjen.

UTDRAG FRA PATRIOTEN

**Utdrag fra nummer 20
(sannsynligvis utkommet 13. juni 1942):**

«Bring PATRIOTEN videre. Vis forsiktighet overfor stripe og ukjente personer. Navn aldri navn. Kontrollen er skjerpet.»

DE SOM VAR MED

Navn	Yrke	Hjemsted	Arrestert for	Straff/soning
Amdal, Malvin	Snekker	Tau	Distribuering	Milorg. NN-leirer
Aske, John	Typograf	Stavanger	Distribuering	Grini til 21.4.43
Barkve, Håkon	Kontorist	Bjørheimsbygd	Nyhetsinns., Milorg	Sachsenhausen
Bergslien, Solveig	Sekretær	Stavanger	Nyhetsinns., Milorg	Død Bergen
Bjelland, Johan F.	Agent	Hillevåg	Distribuering	Sachsenhausen
Bjelland, Otto	Buntmaker	Stavanger	Distribuering	Grini til 7.6.44
Børresen, Børre	Disponent	Stavanger	Redigering, skriving	Grini til freden
Ellingsen, Einar	Kjøpmann	Stavanger	Distribuering	
Evertsen, Ingeborg	Husmor	Stavanger	Pakking, distribuering	
Evertsen, John H.	Tekniker	Stavanger	Trykking, distribuering	NN-leirer
Gilsvik, Per Magne	Kontorist	Stavanger	Skriving, trykking	Grini til 20.12.43
Græsli, Per Johan	Lege	Stavanger	Distribuering, Milorg	NN-leirer, død
Hagen, Bjørn B.	Kontorist	Stavanger	Nyhetsinns., Milorg	NN-leirer
Hagen, Ole	Kaptein	Stavanger	Transport	
Hana, Otto Juel	Lagersjef	Stavanger	Distribuering	Grini til 20.9.43
Holmboe, Knut S.	Murer	Stavanger	Nyhetsinns., Milorg	Natzweiler
Holst, Trygve	Kontorist	Jørpeland	Nyhet., trykk, Milorg	NN-leirer, død 10.4.45
Horve, Ola	Ingeniør	Stavanger	Nyhetsinns., Milorg	Grini til freden
Hviding, Jørgen K.	Kontorist	Stavanger	Distrib., Milorg	NN-leirer
Haaland, Asta	Sykepleier	Stavanger	Distribuering	Lagård fengsel
Haaland, Michael	Sykegymn.	Stavanger	Trykking, distribuering	Død Natzw. 1.2.44
Jacobsen, Bertinius	Lagerarb.	Stavanger	Distribuering	Grini til 20.12.43
Jacobsen, Bertram	Gårdsarb.	Finnøy	Distribuering	Grini til 17.7.43
Jørgensen, Sophus	Forr.fører	Stavanger	Redigering, skriving	Sachsenhausen
Larsen, Mangor	Arbeider	Stavanger	Trykking, pakking	Sachsenhausen
Larsen, Finn	Forr.betj.	Stavanger	Distribuering	Sachsenhausen
Lea, Engel	Elektriker	Jørpeland	Distribuering, Milorg	Sachsenhausen
Martinsen, John	Kontorist	Stavanger	Distribuering	Grini til 17.7.43
Olsen, Otto	Lagermann	Stavanger	Nyhetsinns., Milorg	Stavanger, rømt
Paulsen, Gard	Fotograf	Stavanger	Trykk, trans., Milorg	Natzw. Død 24.4.44
Paulsen, Olav	Papirhandl.	Hetland	Distribuering	Sachsenhausen
Pedersen, Erling B.	Bokholder	Stavanger	Redigering, skriving	NN-leirer
Pihl, Knut	Optiker	Stavanger	Distribuering	
Rugland, Ragnvald	Kontorist	Hinna	Distribuering	Grini til 24.5.43
Ulvebne, Arnt B.	Møbeltap.	Stavanger	Distribuering	Grini til 20.12.43

KILDER

- Alsvik, Jan: *Strand Bygdebok*, Bind 2: 1940 til 1990, Hafrsfjord 1991.
- Amdal, Malvin: *Minner fra krigen; Forsendelse og utdeling av de illegale avisene Frihet og Patrioten i Strand*, Intervju 1991
- Anon.: *Diverse meldinger og kunngjøringer i pressen våren 1942*, Stavanger Aftenblad, 1942
- Berg-Pedersen, Erling: *Personlige minner fra skrivingen og trykkingen av Patrioten*, Intervju 1995
- Børresen, Børre: *Personlige minner fra skrivingen og trykkingen av Patrioten*, Intervju 1991
- Evertsen, fru John Hilmar: *Diverse opplysninger om John Hilmar Evertsen vedr. Patrioten*, Telefonintervju 1991
- Gausland, Sverre: *Personlige minner fra trykking og utbringning av de illegale avisene Frihet og Patrioten i 1942*, Intervju 1991
- Gilje, Sofie: *Personlige minner om Sophus Jørgensen*, Intervju 1995
- Gjelsvik, Tore: *Hjemmefronten: Den sivile motstand under okkupasjonen 1940-1945*, J.W. Cappelsens Forlag, 1977
- Holst, Per Asbjørn: *PATRIOTEN – Illegal Avis i 1942*, Privat Forlag, Jørpeland, 1995
- Holst, Per Asbjørn: *Dø om så det gjelder - Trygve Holst 1907 - 1945*, Privat forlag, Jørpeland 1995
- Holst, Per Asbjørn: *Strand under Krigen*, Privat Forlag, Jørpeland, 2002
- Lund, Bernhard: *Det hendte i Rogaland; Blad av heimefrontens saga*, Stavanger Aftenblad, 1960
- Motland, Wilhelm: *Diverse opplysninger om Patrioten*, Telefonintervju 1991
- Sivertsen, Halvor: *Minneskrinet 1940-1945*, Verbum, Stavanger 1987
- Ulvebne, Arnt B.: *Personlige minner fra Patrioten og Grini*, Intervju i 1995
- Viksveen, Stein: *Den hemmelige krigen i Rogaland; XU-agent Harald Sem forteller*, Stavanger Aftenblad, 1985

ROAR HAGEN

AVISTEGNINGER I STAVANGER

I denne artikkelen forsøker jeg å gi et overblikk over Stavangers pressehistorie med vekt på avistegningens spesielle plass. Det er ikke en masteroppgave og jeg har følgelig ikke gått helt til bunns i byens rike avishistorie. Jeg har heller ikke fått plass til alle tegnere som har bidratt sporadisk, men lagt vekt på de mest kjente i denne omgang. En spesiell takk til Engwall Pahr-Iversen og Dan Tagesen som har vært behjelpelig med opplysninger.

Stavanger er en større del av Norges historie enn mange tenker over til daglig. Gjennom byens skiftende tider får vi øye på mange sentrale utviklingstrekk i det norske samfunnet, i alle fall fra Alexander Kiellands tid, og til i dag. Byen speiler seilskutetidens svanesang, fremveksten av en ny tid hvor pietistene utkonkurrerte gamle handelshus, Misjonshøyskolen, fremveksten av hermetikkindustri, skipsbygging og handel, og endelig gass og oljealderen. Oljå, som snur opp ned på alle tilvante forestillinger om hva Norge er, og som har muliggjort en velstand i hver en krok av landet i et format veldig få kunne forutse. Det er vanskelig å overhodet tenke seg vår offentlige sektor, kulturbygg i hovedstaden, vår distriktspolitikk, bistandspolitikk og internasjonale engasjement uten disse pengene. Stavanger er episenteret for virksomheten på norsk sokkel, med Oljedirektoratet, Equinor og Norsk Oljemuseum.

Stavanger bys historie, identitet og tradisjon er som skapt for kunstneriske bearbeidelser. Ikke tilfeldig har byen og fylket fostret kunstnere som Alexander L. Kielland, Kitty Kielland, Frida Hansen, Arne Garborg, Sigbjørn Obstfelder, Alfred Hauge, Kjell Pahr-Iversen, Tore Renberg og Johan Harstad, Kolbein Falkeid og mange flere.

Stavanger har også en stolt pressehistorie. Den største avisen er Stavanger Aftenblad, i sin tid den rikeste og mest

Utsnitt ONS 2016. Tegning: Roar Hagen.

selvbevisste av alle norske aviser. I likhet med Fædrelandsvennen, Bergens Tidende og Sunnmørsposten hadde Stavanger Aftenblad sitt utspring i partiet Venstre. Her må ikke gamle Venstre i særlig grad forveksles med dagens Venstre. Den gamle venstrebevegelsen var nært knyttet til selve folkestyret, parlamentarismen, konsesjonslovene og gruntvigiansk kristendom. Partiet evnet å samle både bønder, lærere og skipsredere og var i en lang periode i norsk historie statsbærende, og et alternativ til det mer embetsmanns- og grossereraktige Høyre. Aviser ble gjerne etablert for å fremme et politisk prosjekt og samfunnssyn, og har vært sentrale i utviklingen og selve driften av demokratiet. Det er vanskelig å tenke seg lokal, regional og nasjonal identitet og politikk slik vi kjenner det uten avisens medvirkning. Gjennom avisen ble vi kjent med menneskene, naturen, næringslivet, kulturlivet, idretten og politikken. Avisene var, i likhet med NRK, sentrale for vår forståelse av den store verden. Før sosiale medier var det bare avisen som kunne speile debatten og meningsbrytningen i samfunnet.

Det var naturlig at Stavanger Aftenblad skulle frembringe en avistegner. Og ikke hvilken som helst; Henry Imsland (1900-1981) begynte som tegner i Aftenbladet allerede i 1921, og med fast ansettelse fra 1929. Imens hadde han sammen med Gunnar Salvesen drevet vittighetsbladet Molboposten fra 1924 til 1928. De satiriske vittighetsbladene hadde sin storhetstid rundt årtusenskiftet, og var aktive i dannelsen av det nye og frie landet Norge.

Etter at vittighetsbladene fikk store økonomiske problemer i begynnelsen av forrige århundre flyttet de satiriske tegnerne seg over til avisene. En ny tradisjon var skapt og tegnerne gikk over til å kalle seg avistegnere.

Henry Imsland var en sylskarp observatør av mennesker, politikk og kultur. Kanskje var noe av forklaringen på hans klarsyn at han ble rammet av døvhets som barn, forårsaket av skarlagensfeber. Han var en belest mann, men det ekstremt utviklede blikket kombinert med en uvanlig sterk intuisjon var nok den viktigste forutsetningen for hans forming og formidling av bilder.

Gjennom seksti års virke som avistegner kom han til å spille en fremtredende rolle i oppfatningen av hva det vil si å være rogalending, og hva som er hva i makt og politikk.

Imslands karriere kom til å utspille seg i Stavanger Aften-

Henry Imsland, portrettert av Roar Hagen.

blad. Politiske kommentarer og karikaturer utgjorde hovedproduksjonen med tusenvis av tegninger gjennom seksti år. Alle av betydning i Rogaland og Norge ble tegnet av Imsland. De som ikke ble tegnet hadde et forklaringsproblem. Var de ikke viktige nok? Imsland tegnet to generasjoner Bergesen. Konsul og velgjører Bergesen som i karikatur form prydet alle glassmaleriene i Stavanger Domkirke, og sønnen, skipsreder Sigval Bergesen d.y. Sistnevnte bodde etter hvert i Oslo, men var livet ut levende opptatt av sitt renommé i hjembyen. Imsland og Bergesen hadde en stilltiende avtale; alle tegninger av skipsrederen gikk uavkortet til Bergehus mot et passende honorar. Skipsrederen var med noen unntak meget begeistret for fremstillingen av seg selv. Det sier mye om Imslands posisjon at Sigval Bergesen d.y., en mann like rik og mektig som Aristoteles Onassis, samlet alle tegninger av seg selv som ble publisert i Aftenbladet.

Jeg husker et tilfelle der han fikk offentlig skryt av en sentral politiker han over et langt tidsrom hadde hatt et anstrengt forhold til. Imsland ble meget betenkt over støtte fra uventet hold, og sank ned i dype tanker før han konkluderte: -Han må ha greie på det!

Jeg vil si at den politiske tegningen var det viktigste i hans uttrykk. Allikevel kom han til å prege avisen på så mange måter. Portretter, teatertegninger, illustrasjoner av alle slag og rene reportasjetegninger ble ikoniske innslag i Aftenbladets grafiske uttrykk. I mange år reiste han sammen med sin kjære venn og sjefredaktør, Per Thomsen (1905-1983), rundt i heia i Rogaland på oppdrag fra avisen. Tegner og redaktør, ikke bare knyttet sammen gjennom arbeidet, men også som dedikerte venner. De må ha oppdaget tidlig at de to rollene, redaktør og tegner, gjensidig befrukter hverandre. Dette kameratskapet var så sterkt at Imsland ikke var begeistret for noe eller noen som forstyrret dette kreative tospannet.

Alle rogalendinger med noen år på baken husker «Folk e løgne». Spalten ble redigert av en av avisens største profiler, Ingvar Molaug, med røtter i Frafjord. Molaug, som alltid gikk med alpelue og likte å strø om seg med greske og latinske sitater, var i likhet med Imsland hevet over vanlig pensjonsalder. Under en enorm utstoppet ørn satt han på sitt kontor i Verksgaten og sorterte innsendte morsomheter fra Aftenbladets nedslagsfelt. Disse humoristiske stubbene fra Rogaland fikk sitt visuelle uttrykk gjennom Imslands tegninger. Ja, hans strek var så definerende at det ble sagt at folk i Rogaland trodde at sauene i fylket så ut slik Imsland hadde tegnet dem i seksti år.

En annen viktig institusjon i Stavanger Aftenblad var historiene til Andreas Jacobsen med signaturen Ajax. Her kom den vare og følsomme streken til Imsland til sin rett med enkle, men svært krevende virkemidler for å skildre hendelser i det vanlige og nære livet. Det samme kan sies om hans serie Se deg om i glede, hvor han reiste rundt i Rogalands natur og lærte oss å se skjønnheten i alt vi gjerne overser eller tar for gitt. Jeg tror at mye av kjærligheten til Ryfylke og Jæren hos hans samtidige generasjoner ligger nettopp i Imsland livslange formidling i avisen alle leste.

Tiden innhenter oss alle, og da Imsland begynte å nærme seg åtti år ble det påkrevet å skaffe en arvtaker. Det

Forfatter og journalist Theodor Dahl ledsager sin kollega Arnulf Øverland gjennom Stavangers gater ca. 1930. Tegning: Henry Imsland.

var utenkelig å ansette noen uten hans samtykke, han hadde spesielle forestillinger om hvordan en ny tegner skulle være. Gjennom nær familie i Stavanger ble jeg tipset om at Aftenbladet var på jakt etter ny tegner. Jeg tok med en bunke tegninger og bega meg til avisen. Imsland var på ferie hos datteren på Gjøvik, og de andre kunne ikke gjøre annet enn å ta meg med til kantinen hvor jeg i alles påsyn ble bedt om å portrettere den ene etter den andre. Etter en svett og intens stund kunne jeg forlate huset med beskjed om at tegningene ville bli forevist Imsland. Etter kort tid ble jeg invitert til Stavanger for et møte.

Imsland var på dette tidspunktet 78 år, jeg var 23. Det første han sa var at da han var like gammel som meg fikk han ti kroner for aldri å komme igjen. Etter å ha blitt testet med forskjellige spørsmål og provokasjoner måtte jeg portrettere Imsland selv. Han godtok resultatet, og jeg ble tilbudt fast jobb med et halvt års prøvetid. Det var starten på en eventyrlig tid i Stavanger Aftenblad. Imsland, som tilhørte avisens konservative fløy, fortalte meg at hvis jeg ville ha det morsomt i et samfunn med sosialdemokratisk hegemoni måtte jeg anlegge en lett uavhengig reaksjonær stil, eller i det minste late som jeg var det, ellers ville jeg uvilkårlig havne på parti med det etablerte. Jeg har humret mye over dette siden.

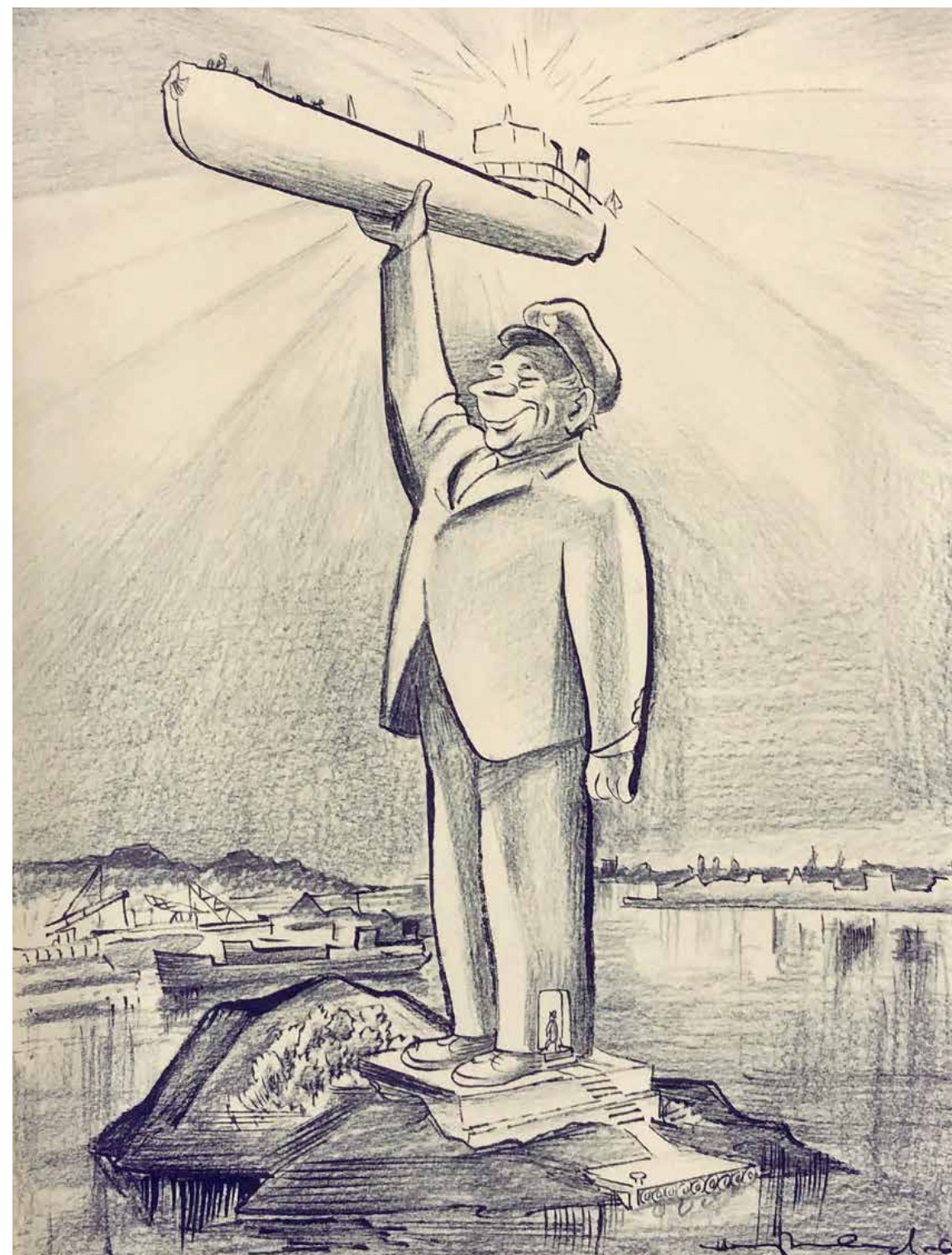
Sigvald Bergesen d.y lyser opp
Stavanger i Henry Imslands strek.

Etter at jeg først var godkjent delte han ubegrenset av all sin innsikt, kunnskap og analytiske kraft. Om avisens historie, byens historie og sosiale og økonomiske sammenhenger. Han var spesielt begeistret for redaktør og statsråd Lars Oftedal som døde allerede i 1932. Han ga meg en mengde bøker og aktuelle tidsskrifter, og vi tilbrakte svært mye tid sammen. For meg var Henry Imsland en meget viktig mentor og inspirasjon. Hans respektløse fremstillinger, sofistikerte observasjonsevne og store hjerte for sine objekter har vært viktig for meg i ettertid. Henry Imsland mottok Narvesenprisen i 1958, og Siddisprisen i 1976. Han var også den første norske tegner som ble opptatt som medlem av Norsk Presseforbund. Dermed ble det fastslått at avistegning også er journalistikk.

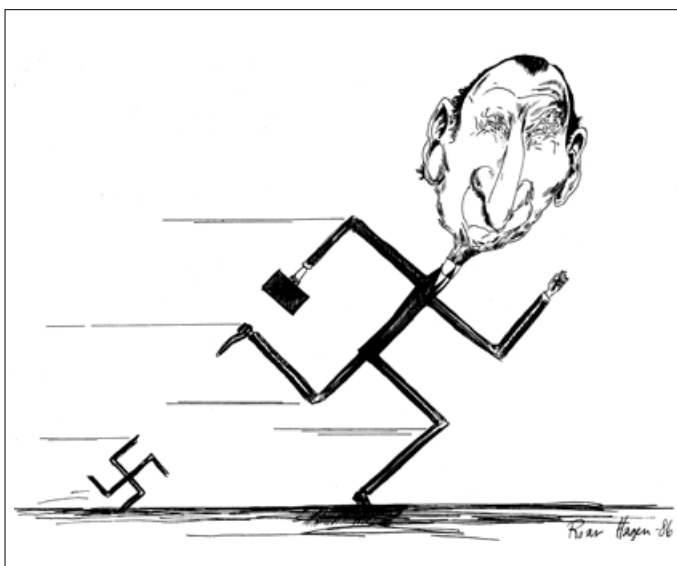
I Stavanger Aftenblad var en av mine aller første jobber å bli med avisens dyktige oljejournalist Jan Hagland til Oljemessen på Tjensvoll. Den store begivenheten det året var at Bergen, ledet av høyre-ordfører Eilert Eilertsen, hadde en enorm stand hvor byen lanserte seg som oljehovedstad. Vi møtte daværende ordfører Arne Rettedal i spissen for en lokal delegasjon. På spørsmål om hva han mente om at hans partifelle fra Bergen ville flytte oljehovedstaden nordover svarte han slik: -Jeg kan ikke hindre mennesker i å drite seg ut.

Min unge alder til tross, jeg ble ganske godt kjent med Arne Rettedal, og han ga meg et unikt innblikk i politisk strategi, samfunnsbygging og maktkamp. Ikke minst maktkampen innad i Høyre om hvorvidt Statoil skulle selges til private av ideologiske grunner. Rettedal mente det var den rene galskap fordi ingen private investorer i Norge hadde nok kapital. Utfallet ville blitt et raskt salg til utenlandske interesser. I dag er det ingen i Høyre som ville finne på å skille Statoil/Equinor fra staten. Slik sett kan vi si at det Arne Rettedals pragmatiske linje som seiret i Høyre. Erna Solberg oppfatter jeg å ha sin identitet i Rettedals ånd, det samme gjelder Stavangers mangeårig ordfører Leif Johan Sevland.

Arne Rettedal var svært opptatt av avistegningens definerende kraft, og visste at noe av oljebyens og landets historie ble formet nettopp i hans tid. Han forstod mediens rolle og ved en anledning ga han meg, helt uten bebreidelser, skylden for at hans visjon for skyskrapere ved Breiavatnet ikke fikk det formatet han ønsket. Grunnen var at jeg

«Elev og læremester»: Imslands karikatur av Adolf Hitler i 1938 inspirerte framstillingen av den tidligere generalsekretæren i FN og senere østerrikske presidenten Kurt Waldheim på flukt fra seg selv i 1986. Tegning: Henry Imsland og Roar Hagen.

hadde formet en fremtidsvisjon på Aftenbladets forside som etter hans oppfatning snudde saken. Jeg ble selvsagt meget stolt, men er i ettertid mer i tvil. Kanskje høyhus kunne spart mer av den uerstattelige matjorden rundt Stavanger? Uansett ble det påminnelse om at det er makt i pennen, og at den må anvendes med både mot og varsomhet. Å få være avistegner i Stavanger i denne eksepsjonelle tiden hvor byen og landet ble forvandlet er jeg meget takknemlig for. Å få tegne folk som Arne Rettedal, Arve Johnsen, Konrad B. Knutsen, Fredrik Hagemann, Olav T. Laake, Andreas Cappelen, Kjølve Egeland, Gunvor Molaug og mange flere i denne spesielle perioden står for meg som et høydepunkt. Det samme gjør alle oppdragene på Rogaland Teater. På slutten av syttitallet og begynnelsen av åttitallet var Rogaland Teater landets mest vitale og nyskapende under ledelse av Kjetil Bang-Hansen og hans begavede ensemble. Jan Grønli, Bentein Baardson, Ola B. Johannesen, Grete Nordraa, Gretelill Tangen og Sally Nilsson for å nevne noen få. Det var svært spennende å sitte i teatret med tegneblokk for å formidle inntrykk til avisens lesere.

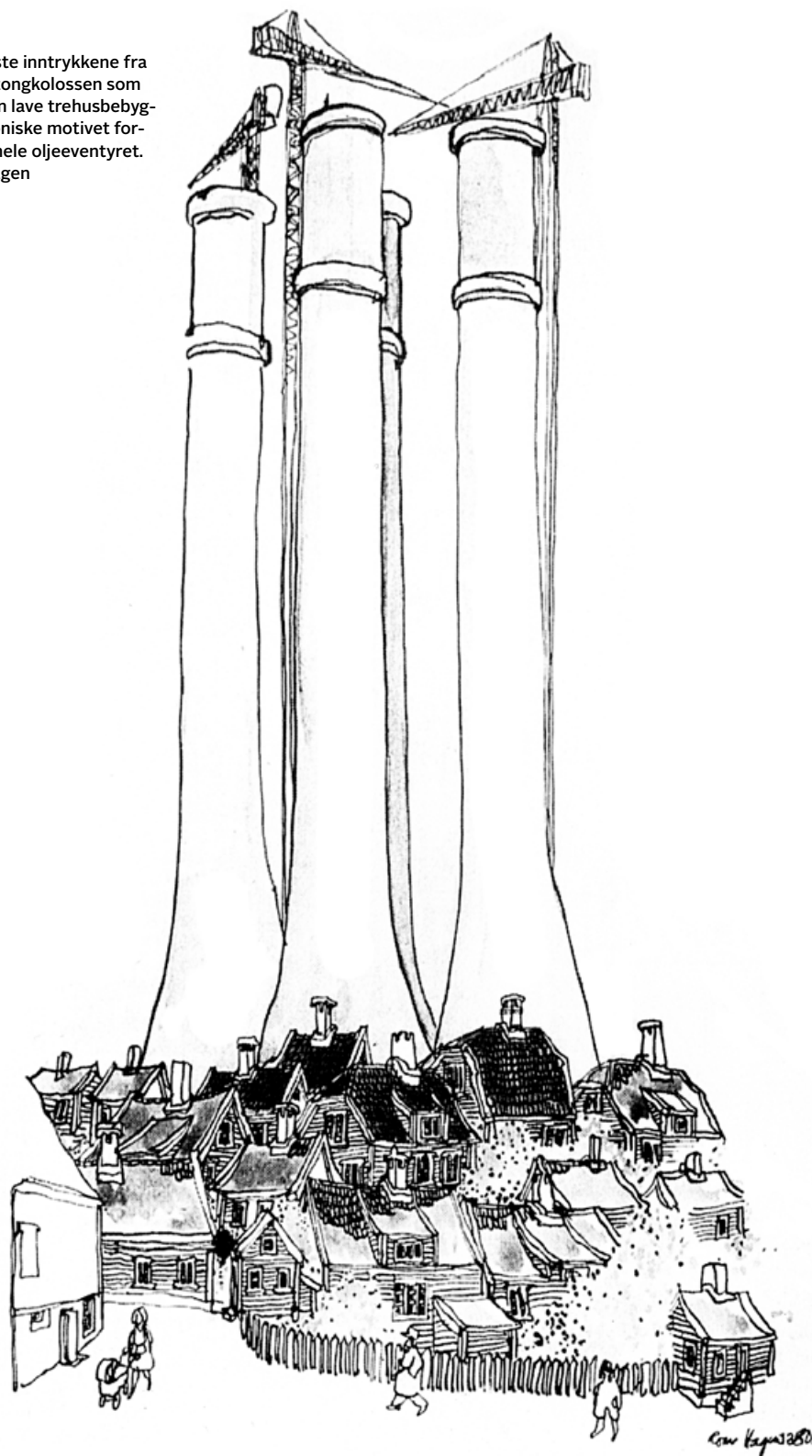
Gjennom avistegningen åpnet mange dører seg. Jeg ble for eksempel invitert hjem til Aftenbladets legendariske redaktør og aksjonær Per Thomsen på vakre Gausel. Thomsen, som mange år tidligere var forsøkt hentet som redaktør til Verdens Gang av selveste Oskar Hasselknippe, var svært opptatt av avistegningen som en sentral del av avisens identitet både grafisk og innholdsmessig. Han var kjent for sin skarpe penn, liberale holdninger og meget konservative krav til påkledding. Dette var før shorts og slippers ble vanlig antrekk for journalister på jobb. Thomsen så meg rett inn i øynene og lurte på om jeg leste The New Yorker. Jeg hadde ikke hørt om dette magasinet, og måtte svare nei. -Hva pokker er det du sier, leser du ikke The New Yorker? Sjøkkert ramset han opp det jeg hadde å lese; Der Spiegel, International Herald Tribune, Time Magazine, Politiken og mange flere. -I tillegg kan du sette deg inn i fergetabellen for Ryfylke!

Slik var Stavanger Aftenblad, og slik er Stavanger for meg. Lokal, regional og internasjonal. Den lille byen i den store verden. Full av sterke symboler, historiske hendelser og interessante kombinasjoner av misjon, pietisme, kondisjonert borgerskap, internasjonal handel, åpenhet og med

ONS 2014. Tegning: Roar Hagen.

Ett av de sterkeste inntrykkene fra Stavanger er betongkolossen som reiser seg fra den lave trehusbebyggelsen. Dette ikoniske motivet forteller i grunnen hele oljeeventyret. Tegning: Roar hagen

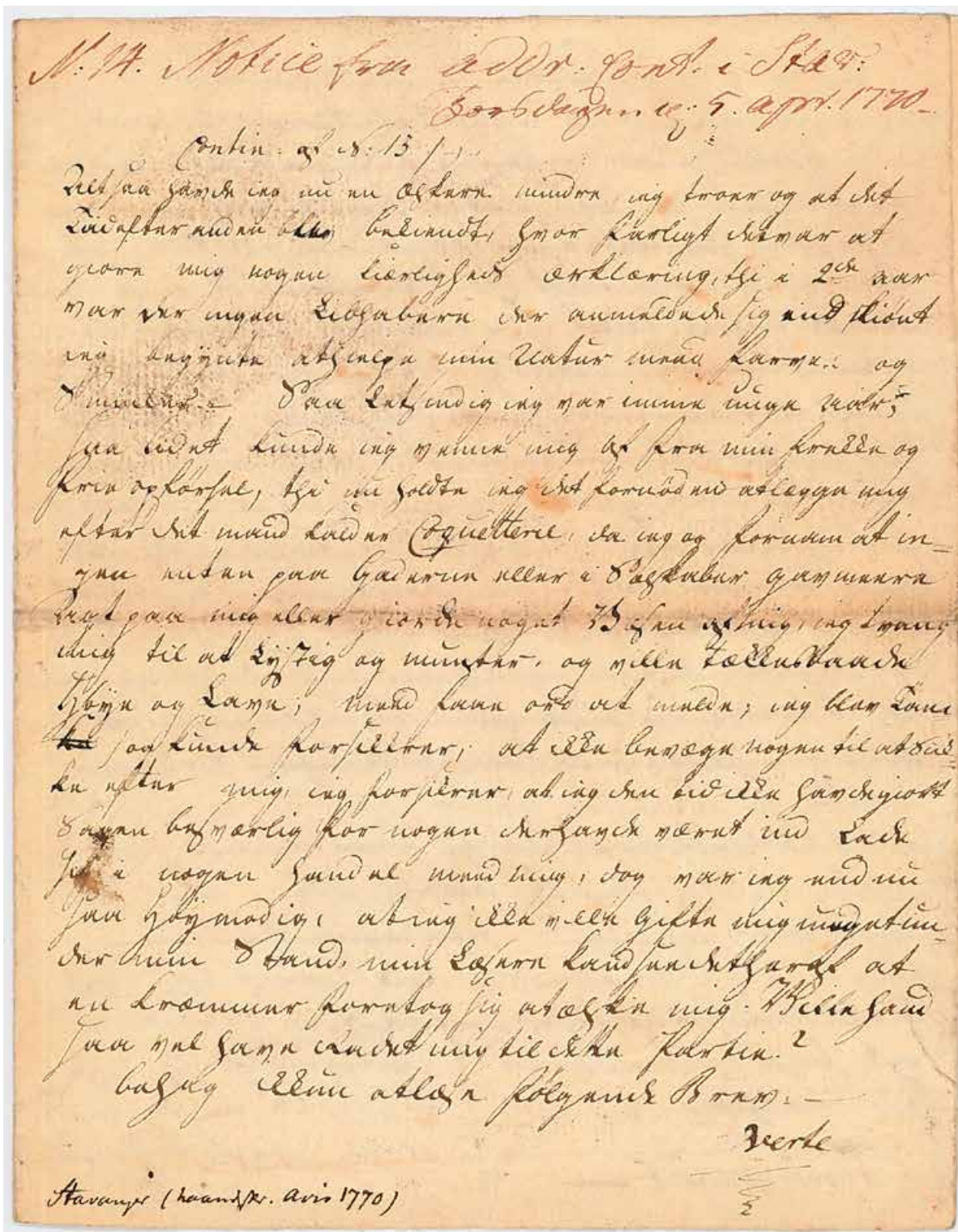

mot til å løfte Norge inn i den enorme verden av energi, ressursforvaltning og utvikling.

Rogalands Avis, som utkom første gang i 1899 under navnet 1ste Mai og skiftet til dagens navn i 1955, har også bidratt til fortellingen om Stavanger gjennom tegninger. Knut Joranger var i en årrekke en aktiv bidragsyter med tegninger av byens puls og profiler. Han var egentlig tiltenkt å overta familiens butikk, men valgte heller å uttrykke seg gjennom tegninger i RA. Den meget originale og dyktige tegneren Per Dybvig har også bidratt med portretter i Rogalands Avis i tillegg til Stavanger Aftenblad. Med sin særegne billedverden og fortolkning er han en berikelse for enhver avis. Torbjørn Rødland tegnet også i Rogalands Avis på nitti-tallet.

Jeg tegnet i Stavanger Aftenblad fra 1978 til 1986, og føler meg fortsatt sterkt knyttet til Stavanger både gjennom jobb, venner og familie. Byen er fremdeles landets temperaturmåler og sentrum for landets økonomiske opp og nedture. Byens mediebilde har endret seg i Stavanger som i landet forøvrig. Stavanger Aftenblad er ikke lenger eid av en gruppe trofaste aksjonærer med ideelle oppfatninger av avisens rolle og kall, men utgjør i dag en del av Schibsteds medieportefølje i likhet med mange andre aviser. Skjebnen ville det slik at både Aftenbladet og Verdens Gang i dag tilhører samme konsern. I Aftenbladet, som ellers, var selv de ansatte villige til å selge unna sine aksjer til høystbydende og det forteller bare at mediebildet har endret seg fra å være drevet frem av lokale interesser med et politisk prosjekt, til å bli en profesjonalisert bransje. I det minste er Aftenbladet eid av et profesjonelt medieselskap, og ikke en syltetøysfabrikant.

Jeg har den tro at avisen vil klare seg. Det er tross alt Rogaland vi snakker om, energifylket. Og kanskje vil avisen finne seg en ny tegner som kan være med å definere det nye Rogaland. Etter Kåre Eikeland, Per Dybvig og Hilde Thomsens innsats har ikke avisen bidratt til den tegnede fortellingen om Norge. Det er synd, fordi noen kommentarer og observasjoner kan bare uttrykkes gjennom pennen. La oss håpe at Stavanger Aftenblad igjen tar mål av seg til å være en ledende avis på dette feltet som er så forbundet med historie, identitet og vårt kollektive minne. Det samme gjelder selvsagt Rogalands Avis, de bør ha en tegner som kan være et komparativt fortrinn for dem..

TORFINN JÅSUND

KURIØSE BIDRAG TIL STAVANGERS AVISHISTORIE 1769-2018

Avishistorien i Stavanger har mange ubeskrevne blad. Særlig råder det en del uklarhet om historien til de tidligste utgivelsene. I denne artikkelen presenterer vi en oversikt over Stavanger-utgitte nyhetsaviser fra 1700-tallet og frem til i dag. Vi vil også gå nærmere inn på to av de eldste utgivelsene, «Notice fra Adresse Contoiret i Stavanger» og «Tilskueren». Disse avisene er tidligere lite omtalt i faglitteraturen, men det er nå tilkommet ny kunnskap¹. Vi gjengir også noen nyhetssaker fra stavangerregionen 1769-1770.

De tidligste trykte avisene

Den første norske trykte avisen var «Norske Intelligenz-Seddel» som kom ut første gang den 25. mai 1763. Utgiveren var Samuel Conrad Schwach som holdt til i Christiania. Han var på den tiden en av de sentrale boktrykkerne her i landet. I årene som fulgte ble det etablert trykte aviser i alle de andre norske stiftsbyene, «Efterretninger fra Adresse-Contoiret i Bergen i Norge» i Bergen i 1765, «Kongelig allene privilegerede Tronhiems Adresse-Contoirs Efterretninger» i Trondhjem i 1767 (det som idag er Adresseavisen) og «Christiansandske Uge-Blade» i Kristiansand i 1780.

Den videre etableringen av aviser i andre norske byer henger nøye sammen med etableringen av de første trykkeriene.² De nyetablerte trykkeriene hadde behov for faste inntekter, noe som ble sikret gjennom utgivelsen av abonnementsaviser. Avisene i denne tidlige perioden ble som regel utgitt en til to ganger i uken.³

L. C. Kielland (Lauritz Christian) ble født i Stavanger i 1808, men flyttet til Christiania og fikk sin opplæring i Grøndahls boktrykkeri. Han fikk kongelig bevilling som boktrykker i Stavanger 20. juni 1832. I 1833 etablerte han

Forsiden på «N:14. Notice fra addr. Cont. i Stav. Torsdagen 5. apr. 1770». Så vidt vi vet er det første gang denne avisen har blitt gjengitt på trykk. Første linje viser at saken er en fortsettelse fra nummeret før. Innholdet på første side ser ut til å være en ganske svulstig kjærlighetsføljetong. Kilde: Riksarkivet. Se transkribering side 85

hjembyens første boktrykkeri i morens hus i Uhrgaten.⁴ Al-
lerede i 1835 flyttet han trykkeriet til Bergene på vestsiden
av Vågen.⁵ Mesteparten av bokutgivelsene i de første årene
var religiøs og oppbyggelig litteratur.

Den 4. oktober 1833 så altså første nummeret av Stavan-
ger Adresseavis dagens lys. Avisen kom to ganger i uken,
med fire sider og i et lite kvart-format.⁶ Innholdet fulgte et
fast format og bestod av referater fra andre norske aviser,
annonser, lysinger og noe reportasjesaker. I sjøfartsbyen
Stavanger var det også naturlig med oversikter over «In-
dkomne Skibe», «Udgaaede Skibe», «Anmeldte Reisende»
og fortollingslister.

I 1840 endret avisen navn og format. Nyskapingen
«Stavanger Amtstidende og Adresseavis» kom i stort kvart-
format og det er ikke unaturlig å anta at endringen skyldtes
nytt og bedre trykkeutstyr. Den grafiske utformingen deri-
mot, bar fortsatt preg av de begrensningene som boktrykk
innebar. Sammenlignet med moderne trykkemetoder var
spillerommet svært begrenset. Avisen var satt med fraktur-
skrift, uten noen form for bilder eller andre illustrasjoner
og med liten forskjell i skriftstørrelse på overskrifter og
brødtekst.

Forløperen var håndskrevet og kom ut på torsdager

Selv om Stavanger Adresseavis utvilsomt må betegnes som
Stavangers første trykte avis, finnes det flere håndskrevne
utgivelser som også betegnes som aviser. I et omslag i Riks-
arkivet i Oslo ligger en liten håndskrevet, firesiders utgi-
velse som er merket «N:14. Notice fra addr: Cont. i Stav:
Torsdagen 5. apr. 1770». Forkortelsene står for «Adresse
Contoiret». Et adressekontor hadde kongelig privilegium til
å formidle bekjentgjørelser og annonser. Det er ukjent om
adressekontoret i Stavanger hadde en slik bevilgning. Slike
kontorer fantes i flere norske byer, for eksempel i Bergen,
hvor «Efterretninger fra Adresse-Contoiret i Bergen i
Norge» ble utgitt. Eksemplaret i Riksarkivet er så vidt vi
vet det eneste som er bevart av denne Stavanger-utgivelsen.
Således vet vi ikke noe mer om når avisen kom ut første
gang, eller hvor ofte den ble gitt ut. Det finnes likevel en del
sekundære kilder som kan belyse avisens historie.

Nummeringen på det bevarte eksemplaret tilsier at det

«Altsaa havde ieg nu en ælskere mindre, ieg troer og at det
Tiid efter anden blev bekiendt, hvor farligt det var at giøre
mig nogen kiærligheds ærklæring, thi i 2de aar var der
ingen Libhabere der anmeldede sig endskiønt ieg begynte
at hielpe min Natur meed Farve og Sminker. Saa Letsindig
ieg var i mine unge aar, saa lidet kunde ieg venne mig af fra
min frekke og Frie opførsel, thi nu holdte ieg det fornøden
at lægge mig efter alt mand kalder Coquetterie, da ieg og
fornam at ingen enten paa Gaderne eller i Selskaber gav
meere Agt paa mig eller gjorde noget væsen af mig, og tvang
mig til at (være) Lystig og munter, og ville Tækkes baade
Høye og Lave, meed faa ord at melde, ieg blev Tom og kunde
forsikkerer (sic) at ikke bevæge nogen til at Sukke efter mig,
ieg forsikrer, at ieg den tid ikke havde gjort Sagen besværlig
for nogen der havde været (sic) ind Lade sig i nogen handel
med mig, dog var ieg endnu saa høymodig, at ieg ikke ville
gifte mig meget under min stand, min Læsere kand see det
heraf at en kræmmer foretog sig at ælske mig. Ville hand saa
vel have Ra(a)det mig til dette Partie?

Behag ikkun at læse følgende Brev»

Verte

Påført med annen håndskrift:

Stavanger (haandskr. Avis 1770)

er en del av en større serie, og at det har hatt minst 13 fore-
gående nummere. Adressekontoret i Bergen har sannsyn-
ligvis hatt abonnement på Stavanger-utgivelsen. Dette kan
vi se ved at vi i den trykte Bergens-avisen finner en hel del
referanser til hendelser i byen lenger sør. Vi finner tilsva-
rende referater fra Stavanger datert 1769, noe som gjør det
nærliggende å tro at dette stammer fra en tidligere årgang
fra den samme stavangeravisen.

Det første sporet er i Bergens-avisen utgitt 17. juli 1769.
Notisen er datert «1te og 6te i denne Maaned» og omtaler
blant annet striden som oppstod om stillingen som ny post-
mester i Stavanger etter at den sittende, Christian Tobiesen,
døde. Uten å vite om hverandre, utnevnte både byfogden og
amtmanden hver sin nye postmester i byen. Byfogd Niels
Wamberg utnevnte madam Tobiesen (enken), mens amt-
manden konstituerte Sr. Nicolai Lohmann. Saken utviklet

Transkribering av N:14. Notice fra
addr: Cont. i Stav: Torsdagen 5. apr.
1770

seg ikke fredelig, og journalisten rapporterte om håndgemeng som oppstod da begge parter sloss om hvem som skulle råde over innkommet postsekk.⁷ Den 18. september samme år kan bergenserne glede seg over nyheten om at de fleste tomtene igjen er bebygd etter brannen i 1768.⁸

De siste sikre sporene etter den håndskrevne Stavanger-avisen finner vi i Bergens-avisen 21. mai 1770. Her refereres det til en utgivelse nr. 18 den 3. mai 1770 og en utgivelse utgitt 10. mai 1770. Hvis vi ser alle de kjente utgivelsesdagene i sammenheng, faller den første av dem på en lørdag, mens alle de senere faller på torsdager. Dette indikerer for det første at avisen kom ut på torsdager, og for det andre at den ble utgitt jevnlig i perioden fra juli 1769 til mai 1770. Hvem som har ført denne avisen i pennen vet vi ikke noe om. Vi vet heller ingenting om opplaget eller utbredelsen. Det er ikke funnet referanser i noen av de samtidige Christiania- eller Trondheimsavisene. Det ser derfor ikke ut til at den har nådd avisredaksjonene der.

Forsvunnet trykksak ble kimen til trykkerigiganten Dreyer

Den tidligere omtalte Stavanger Adresseavis som ble etablert i 1833, fikk være alene på avismarkedet i Stavanger fram til slutten av 1840-årene. I avisbibliografiene figurerer det en avis med navnet «Stavanger Tilskuer» og med usikkert utgivelsesår «ca. 1848».⁹ Det har blitt søkt med lys og lyfter etter denne avisen, men uten resultat: Det finnes ingen kjente eksemplarer i offentlige samlinger og så vidt vi vet heller ikke i private. Det nærmeste vi kommer noe håndfast eksemplar er en omtale i det byhistoriske verket «Stavanger 1814-1914». Her står det om denne avisen: «Indtil for nogen aar siden eksisterte en aargang av dette blad, men da blev den ved en misforstaaelse opbrændt». Den eneste kjente årgangen gikk altså tapt da noen satte fyr på den for over hundre år siden. Dermed har det lenge rådet usikkerhet både om avisens utgivelsesperiode, frekvens og utgiver.

Andre samtidige aviser er imidlertid gode kilder som bidrar til å klargjøre dette bildet noe. Ved å pusle sammen opplysninger fra annonser, referater og omtaler klarer vi å avdekke nye opplysninger.

Tilskueren,
et Blad for Stavanger og Omegn.
Bladet vil udkomme 2 Gange ugentlig i stort Kvart- eller Folioformat for en Priis af 3 Spd. aarlig, der erlægges forskudsvis med 90 sk ved hvert Fjerdingaars Begyndelse. Med Hensyn til Bladets Tendents og Redaction vil det Nærmere erfares af de udstedte Indbydelser, der ogsaa udleveres fra min Bopæl hos Privatlærer Dreyer.
Stavanger den 26de Septbr. 1846.
P. T. Dreyer.

I «Stavanger Amsttidende og Adresseavis» den 28. september 1846 kan vi lese følgende: «Undertegnede, der fra næste Aars Begyndelse agter at etablere sig som Bogtrykker heri Byen, er herved saa fri at indbyde til Abonnement paa en Avis, betitlet Tilskueren, et Blad for Stavanger og Omegn».¹⁰ Invitasjonen til å tegne abonnement på den nye avisen er signert av P. T. Dreyer. I denne lille notisen tilkjennegir altså Poul Terchelsen Dreyer ikke bare planene om å etablere sitt trykkeri i Stavanger, men også navnet på den nye avisen og tidspunktet for oppstarten.

Den videre utviklingen av avisen kan vi av naturlige årsake ikke følge, da alle eksemplarene er borte. Men 1. januar 1848 meldte den Christiania-baserte avisen Den Norske Rigestidende at «Ogsaa Stavanger Tilskuer ophører fra Nytaar». Dermed kan vi slå fast at Stavanger-avisen Tilskueren med stor sannsynlighet kom ut to ganger i uken i 1847, altså en årgang på 104 numre. Vi konstaterer at da det siste eksemplaret av Tilskueren forsvant, så mistet vi ikke bare en viktig brikke i Stavangers avishistorie, men samtidig går vi også glipp av viktig informasjon om oppstartsfasen til trykkeriet Dreyer. Dette var kimen til en bedrift som skulle utvikle seg til å bli en av byens mest betydningsfulle grafiske virksomheter. En liten trøst er det likevel at vi nå har fått kunnskap om når avisen startet og ble nedlagt, hvor den ble trykket og hvor ofte den ble utgitt.

Annonse i Stavanger Amsttidende og Adresseavis 1. oktober 1846.
«Tilskueren, et Blad for Stavanger og Omegn. Bladet vil udkomme 2 Gange ugentlig i stort Kvart- eller Folioformat for en Priis af 3 Spd. aarlig, der erlægges forskudsvis med 90 sk. ved hvert Fjerdingaars Begyndelse. Med hensyn til Bladets Tendents og Redaction vil det Nærmere erfares af de udstedte Indbydelser, der ogsaa udleveres fra min Bopæl hos Privatlærer Dreyer. Stavanger den 26de Septbr. 1846. P. T. Dreyer.»

Utdrag av nyhetssaker fra Stavanger-regionen, trykket i Efterretninger fra Adresse-Contoirtet i Bergen i Norge 1769-1770

Som nevnt ble det trykket nyhetsstoff om Stavanger i Bergensavisene. Lest med dagens øyne er det interessant å se hvordan de journalistiske tekstene fra 1770-årene formidler aktuelle saker fra Stavanger. Her trer hendelser og personer fram i historien som vi ofte ikke hører om i andre kilder.

Et eksempel på dette er kvinnes aktivitet i bysamfunnet. I utdragene leser vi blant annet om en enke som kjemper for retten til å overta som postmester etter mannens død, om en rennesøypike med kjærlighetssorg som druknet seg etter først å ha prøvd å sette fyr på en gårdsbygning, om kjæresten til stavangerborgeren som var med på å forære det verdifulle dåpsfatet i sølv som fortsatt brukes i domkirken, og om kvinnen som bekostet kalking av koret.

Vi også får innsikt i hva samtiden visste og tenkte om Domkirkens historie. Føljetongen «Kort Underretning og Beskrivelse om Stavangers Domkirke, forfattet af Ædle og Vellærde Hr. H. S.» ble trykket over flere måneder høsten 1770. Hvem som skjuler seg bak denne signaturen er for oss ukjent. Her bringer vi her noen utdrag av denne innholdsrike framstillingen hvor vi blant annet får vite om når man i samtiden trodde at kirken var bygd, hva som skjedde med kirkens gamle dokumenter etter en av bybrannene, og om hvordan angjeldende forfatter lette etter merker i muren som angivelig skulle angi en datering for oppførelsen.

Nyhetssaker:

Referat i Efterretninger fra Adresse-Contoirtet i Bergen i Norge 22. januar 1770:

«Stavanger den 21de og 28de Decemb. 1769 og 4de Januarii 1770. Skipper Ole Sømme, heraf Byen, hjemkommen fra Frankerige, fortæller forsandfærdigt, at have under Haisant været efterjaget af en tyrkisk Søe-Røver, som forfulgte ham nogle Glas, men at Sømme, ved god Vind og Nattens Hiælp undløb saaledes, at han om Morgen en ei saa Søe-Røveren mere. Han fortæller og, at nogle Søe-Røvere skal være opbragt i Frankerige af en fransk Capen, eller Kyst-Bevarer.».

Stavanger den 21de og 28de Decemb. 1769
og 4de Januarii 1770.
» Skipper Ole Sømme, heraf Byen,
» hjemkommen fra Frankerige, fortæller for
» sandfærdigt, at have under Haisant været
» efterjaget af en tyrkisk Søe-Røver, som
» forfulgte ham nogle Glas, men at Søm-
» me, ved god Vind og Nattens Hiælp und-
» løb saaledes, at han om Morgen en ei saa
» Søe-Røveren mere. Han fortæller og, at
» nogle Søe-Røvere skal være opbragt i
» Frankerige af en fransk Capen, eller Kyst-
» Bevarer. Hr. Byefoged Schiøtz har føiet

Stavanger den 1te Februarii.
Paa Rendesøe fattede en Pige, der var
forelsket i en Mands Person, som ei vilde
ægte hende, det ugudelige Forsæt først at
antænde endeel Næver og andre let bræn-
dende Materier, som laa i en Stolpe-Bod,
hvortil hun derpaa lukkede Døren til, tog
Nøglen til sig, og derpaa løb til Vandet,
hvor hun formodentlig har druknet sig.
Huus-Folket, som betids blev Ilden vær-
fik dog opbrække Dørren og slukke Ilden fø-
rend den tog Overhaand. J. Karmfand

Referat i Efterretninger fra Adresse-Contoirtet i Bergen i Norge 26. mars 1770:

«Stavanger den 1te Februarii. Paa Rendesøe fattede en Pige, der var forelsket i en Mands Person, som ei vilde ægte hende, det ugudelige Forsæt først at antænde endeel Næver og andre let brændende Materier, som laa i en Stolpe-Bod, hvortil hun derpaa lukkede Døren til, tog Nøglen til sig, og derpaa løb til Vandet, hvor hun formodentlig har druknet sig. Huus-Folket, som betids blev Ilden vær fik dog opbrække Dørren og slukke Ilden førend den tog Overhaand.».

«Kort Underretning og Beskrivelse om Stavangers Domkirke, forfattet af Ædle og Vellærde Hr. H. S.»:

Fra Efterretninger fra Adresse-Contoirtet i Bergen i Norge 3. september 1770.

At gamle Folk har jeg denne Efterretning, at, da Stavanger var afbrændt, laae bevarede i Kirkens nordre Sakristie mange Pergaments Breve, Skriver og et stort trykt Brev, hvorpaa fandtes røde, blaae og forgylde Bogstaver. Men paa hvad Sprog og hvad Indhold det var, veed ingen. Imidlertid har disse, og ventelig flere nyttige Skrifter haft denae Skiebne, at Mennesker, som da kunde have bierget og giemt dem, har ladet dem ligge, og uden Tvivl gjort sig de Tanker, at her skulde ikke blive Sted eller Kjøbsted for dem. Derimod har vankundige Drengene borttaget og fordærvet dem, og altsaa er man gandske berøved alt det, der kunde give nogen Oplysning i dette Mørke. Ved at be-

et prikkeligt Æreminde. I samme Tid har Justiceraad Gabriel Hillemann foræret en Fløiels Messe-Hagel og sin Messe-Skiorte til Stavangers Kirke. S. Lauritz Smith og Kiereste har 1742 foræret et Sølv-Daabsbækken, som veier 187 Lod. Frue Justiceraadinde de Fine har i omtrænt 1747 foræret Kirken tvende Sølv Lysestager, vægtig 219 Lod. Om dem, der ikke

Om denne Kirkes Ælde, eller Bygnings Aar, findes i en gammel Bog (Norvegia illustrata kaldet) denne Efterretning: „Jeg vil intet tale om Domkirken og Monkelev i Bergen, hvilken Kong Østen lod bygge, ikke heller om Stavanger, som var bygd det Aar 1013, som Zipferet, der er udhugget i Muren tilkiendegiver, under Kong Magnus Barfod.“ Dette Aarstal i Muren, skriver Peder Clausen skal være mærket i Muren i Choret. Men, om det saa er eller haver været, da har den Overkalkning, som Madame Elisabeth Seehuus lod Choret udspætte og hvidgiøre med, gjort dette Tal gandske usynligt, at det er intet at finde. For omtrænt 20 Aar har jeg inden og uden til paa Choret efterseet og eftersøgt, om noget Merkværdigt var at finde, men fandt intet andet, end at paa een af de øverste Stene paa Taarnet paa den søre Side var udhuggen M. X., og var Tegn til, at flere Stræger havde været; men det kunde ikke kiendes. Vel mueligt det skulde betyde 1013. Bygningen er ey alle-

«Af gamle Folk har jeg denne Efterretning, at, da Stavanger var afbrændt, laae bevarede i Kirkens nordre Sakristie mange Pergaments Breve, Skrifter og et stort trykt Brev, hvorpaa fandtes røde, blaae og forgylde Bogstaver. Men paa hvad Sprog og hvad Indhold det var, veed ingen. Imidlertid har disse, og venetlig flere nyttige Skrifter haft denne Skiebne, at Mennesker, som da kunde have bierget og giemt dem, har ladet dem ligge, og uden Tvivl gjort sig de Tanker, at her skulde ikke blive Sted eller Kjøbsted for dem. Derimod har vankundige Drengene borttaget og fordærvet dem, og altsaa er man gandske berøved alt det, der kunde give nogen Oplysning i dette Mørke.».

Fra Efterretninger fra Adresse-Contoirtet i Bergen i Norge 29. oktober 1770.

«I samme Tid har Justiceraad Gabriel Hillemann foræret en Fløiels Messe-Hagel og sin Messe-Skiorte til Stavangers Kirke. S. Lauritz Smith og Kiereste har 1742 foræret et Sølv-Daabsbækken, som veier 187 Lod. Frue Justiceraadinde de Fine har i omtrænt 1747 foræret Kirken tvende Sølv Lysestager, vægtig 219 Lod.».

Fra Efterretninger fra Adresse-Contoirtet i Bergen i Norge 27. august 1770.

«Om denne Kirkes Ælde, eller Bygnings Aar, findes i en gammel Bog (Norvegia illustrata kaldet)¹¹ denne Efterretning: «Jeg vil intet Tale om Domkirken og Monkelev i Bergen, hvilken Kong Østen lod bygge, ikke heller om Stavanger, som var bygd det Aar 1013, som Zipferet, der er udhugget i Muren tilkiendegiver, under Kong Magnus Barfod.» Dette Aarstal i Muren, skriver Peder Clausen skal være mærket i Muren i Choret. Men, om det saa er eller haver været, da har den Overkalkning, som Madame Elisabeth Seehuus lod Choret udspætte og hvidgiøre med, gjort dette Tal gandske usynligt, at det er nu ikke at finde. For omtrænt 20 Aar har jeg inden og uden til paa Choret efterseet og eftersøgt, om noget Merkværdigt var at finde, men fandt intet andet, end at paa een af de øverste Stene paa Taarnet paa den søre Side var udhuggen M. X., og var Tegn til, at flere Stræger havde været; men det kunde ikke kiendes. Vel mueligt det skulde betyde 1013.».

Nyhetsaviser utgitt i Stavanger i årene 1769-2018

Tittel	Første nr.	Siste nr.	Anmerkning
Notice fra Addr. Cont. i Stav.	01.07.1769	10.05.1769	
Stavanger Adresseavis	04.10.1833	31.12.1840	Fortsatte som Stavanger Amtstidende og Adresseavis.
Stavanger Amtstidende og Adresseavis	03.01.1841	01.12.1906	Fortsettelse av Stavanger Adresseavis.
Tilskueren	02.01.1847	28.12.1847	
Stavangeren (I)	03.04.1852	30.11.1899	Gikk inn i Stavanger Avis.
Stavangeren (I) / Norge (III)	1877	27.04.1899	Ukesutgave av Stavangeren (I).
Vestlands-Posten	01.10.1878	14.12.1916	
Vestlands-Posten - Vestlands-Postens Tillæg	04.01.1886	28.03.1889	
Rogalands Folkeblad	03.03.1888	13.12.1889	Fortsatte som Stavanger Avis (I).
Stavanger Avis (I)	03.01.1889	11.05.1911	Fortsettelse av Rogalands Folkeblad. Tok opp Stavangeren (I) fra 1899.
Vestlandets Ugeblad	17.12.1892	27.01.1893	Ukesutgave av Stavanger Amtstidende og Adresseavis.
Stavanger Aftenblad	12.08.1893	(nå)	Ikke utgitt i 1944.
Stavanger Annonce-Tidende	11.02.1893	31.03.1894	
1ste Mai (I)	02.03.1895		Usikkert om det kom mer enn et nummer.
1ste Mai (II)	30.09.1899	09.09.1955	Ikke utgitt i 1941-1944. Sammen slått med Haugaland Arbeiderblad som Rogalands Avis.
Vestlandet (II)	05.12.1906	13.12.1916	
Rogaland (I)	15.07.1907	17.06.1919	Fortsettelse av avisen Dag i Haugesund.
Rygja Tidend	18.12.1908	20.12.1918	
Vestlandske Socialdemokrat	13.03.1909	29.05.1909	
Stavanger Morgenblad	20.11.1911	12.10.1912	
Det Frie Ord	14.11.1913	19.12.1913	
Stavangeren (II)	15.12.1916	30.05.1964	Ikke utgitt i 1944.

Tittel	Første nr.	Siste nr.	Anmerkning
Ukens Gang	16.03.1918	06.07.1918	
Folket	01.07.1919	01.04.2006	Usikkert hvor lenge denne avisen ble gitt ut i Stavanger. Var Oslo-basert på slutten
Stavanger Socialdemokrat	26.02.1921	10.03.1927	
Rogaland (II)	02.04.1925	20.10.1988	
Rogalands Arbeiderblad	20.11.1926	03.10.1927	
Vestlandets Avis	22.09.1934	30.05.1936	
Norges Vei	15.02.1936	04.12.1936	
Stavanger Avis (II)	01.07.1943	18.05.1945	
Rogalands Avis	10.09.1955	(nå)	Fortsettelse av en sammenslåing av Haugaland Arbeiderblad og 1ste Mai (II).
Stavanger Morgenavis	01.02.1965	18.11.1967	
Vestkysten	16.09.1987	24.11.1987	

Denne oversikten over 34 nyhetsaviser fra Stavanger er i all hovedsak basert på opplysninger hentet fra lokalhistorisk og avishistorisk litteratur, i tillegg til originale aviser. Oversikten dekker de fleste utgivelsene så langt de er kjent, men det finnes fortsatt usikkerhet knyttet til noen av dem. Det finnes også avvikende opplysninger om datoene for første og siste nummer for noen aviser. I tillegg kan enkelte utgivelser være utelatt fordi de er i grenseland til å være nyhetsavis.

Til tross for at listen kun omfatter nyhetsaviser, ser vi at det har vært stor bredde i det mangfoldige avislandskapet. Som i resten av landet har Stavanger en rekke politisk orienterte aviser, mens andre ble etablert på kristent fundament.

I tillegg til den klassiske nyhetsavisen, har avisformatet også vært benyttet til en rekke andre typer utgivelser. Kjent eksempel på dette er Lars H. Lendes «Fag-Amatøren» og russeavisene. Det har også blitt utgitt en rekke politiske aviser knyttet til enkeltsaker, streikeaviser og bedriftsaviser. Slike utgivelser er altså ikke tatt med i denne oversikten.

Kilder:

N:14. Notice fra addr: Cont. i Stav: Torsdagen 5. apr. 1770, Riksarkivet, RA/EA-4024 Localia, serie F – Localia, pakke 34a: Rogaland, Stavanger.

Litteratur:

Arnesen, Arne 1943: Våre provinstrykkerier 1814-1874. Deres grunnleggelse og første trykk. N. W. Damm & Søn.

Fiskaa, Haakon 1934: Skrevne og trykte nyhetsblad. Katalog over blad fra og om Norge. Dessuten over trykte blad fra andre land i Universitetsbiblioteket i Oslo. Universitetsbiblioteket.

Grude, I. Mossige (m. fl.) 1914: Stavanger 1814-1914. Dreyers Forlag og Boktrykkeri.

Høeg, Tom Arbo (red.) 1973: Norske aviser 1763-1969. En bibliografi. I. Alfabetisk fortegnelse. Universitetsbiblioteket i Oslo.

Noter

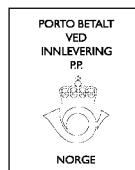
- 1 Avisene er omtaler følgende her: Gudrun Natrud: «Av en gammel haandskreven Stavangeravis, 1770». (Stavangeren 15. september 1921). Erik S. Gundersen: «I en By hvor ingen Borgermester er. Stavangers første avis var håndskrevet og kom i 1769». (Stavanger Aftenblad 25. mai 1955)
- 2 Arnesen 1943: 10: 11: 12: 13: 16: 18: 21: 23: 24: 26: 28. Eksempler på dette er Drammen (1816), Skien (1830), Arendal (1832), Halden (1832), Moss (1833), Larvik (1834), Lillehammer (1837), Kristiansund (1837), Tromsø (1838), Tønsberg (1839). Porsgrunn (1840).
- 3 Norges første dagsavis var Morgenbladet som kom med første nummer 1. januar 1819.
- 4 Årringer i byhistorien, 1833. <http://www.byhistoriskforening.org/AArringer-i-byhistorien/1800/1833>
- 5 Stavanger Adresseavis 4. september 1835.
- 6 Kvartformat var et to ganger falsert eller gjennomsåret ark.
- 7 Efterretninger fra Adresse-Contoiret i Bergen nr. 29/1769.
- 8 Efterretninger fra Adresse-Contoiret i Bergen nr. 38/1769. Meldingen er datert «Stavanger 31. august».
- 9 Høeg 1973: 470.
- 10 Arkivalianummer
- 11 Boken det her er snakk om Jens Lauridsen Wolfs Norrigia Illustrata fra 1651. Boken har utdrag fra Peder Claussøns Norriges oc Omliggende Øers sandfærdige Bescriffuelse fra 1632.

Byhistorisk forening Stavanger ønsker alle
medlemmer er riktig god jul og godt nytt år!

Juleheftet «Juleromantikk», trykt hos Dreyer, Stavanger. U.å., sannsynligvis fra siste halvdel av 1940-tallet. Foto: Stavanger byarkiv.

RETURADRESSE: BYHISTORISK FORENING STAVANGER,
KRYSANTEMUMHAGEN 41, 4022 STAVANGER

Styret i Byhistorisk Forening 2018

Harald Sig. Pedersen

Tlf.: 908 28 467 E-post: pedersen@marstad.net

Hans Eyvind Næss

Tlf.: 51 52 91 34 E-post: hans_e_naess@yahoo.no

Frederik Hansen

Tlf.: 924 63 324 E-post: frederik@fredhans.no

Anne Tove Austbø

Tlf.: 926 64 860 E-post: anne.tove.austboe@museumstavanger.no

Henning Hilde

Tlf.: 908 74 492 E-post: henning.hilde@fabricom.no

Sveinung Bang-Andersen

Tlf.: 51 87 04 05 / 951 80 405 E-post: Sveinung.Bang-Andersen@uis.no

Åshild Sæland

Tlf.: 909 34 474 E-post: 2206aashild@gmail.com

Rigmor Haave

Tlf.: 995 61 701 E-post: rigmor.haave@lyse.net

Torolv Hellemo

Tlf.: 916 28 818 E-post: torolv.hellemo@hotmail.com

Jorun Strand Vestbø

Tlf.: 404 07 621 E-post: jorunn.vestbo@online.no

Lars Olsen Neby

Tlf.: 51507263 / 98874160 E-post: lars.olsen@stavanger.kommune.no

I REDAKSJONEN:

Anne Tove Austbø (redaksjonssekretær), Sveinung Bang-Andersen, Rigmor Haave,
Åshild Sæland, Lars Olsen Neby og Harald Sig. Pedersen (ansvarlig redaktør)

www.byhistoriskforening.org

ISSN 0806-184X